

INSPIRATIEGIDS

VERSPIL GEEN PIL

Interactieve gids voor alle betrokkenen in de medicatieketen, van geneesmiddelen producent tot patiënt; kijkend door een groene bril!

Inleiding

Geneesmiddelen leveren een hele waardevolle bijdrage aan de samenleving. Ze zijn onmisbaar voor het dagelijks functioneren van veel mensen, dragen bij aan een betere kwaliteit van leven, maar ook genezing van ziekten. Maar medicijnen hebben ook een impact op het milieu. Deze milieu-impact willen we zoveel mogelijk beperken, zodat geneesmiddelen ook in de toekomst beschikbaar kunnen blijven voor iedereen die ze nodig heeft.

Dat begint bij het voorkomen van medicijnverspilling. Bij medicijnverspilling is er sprake van milieu-impact zoals verspilling van grondstoffen, water en verpakkingsmateriaal, onnodige uitstoot van CO₂ en vervuiling van het oppervlaktewater. Of een verpakking nu €0,50 is of €50, de prijs vormt in het kader van het milieu geen criterium, hier geldt alleen het prijskaartje dat we betalen voor de toekomst.

In Nederland wordt jaarlijks naar schatting voor minimaal €100 miljoen aan ongebruikte geneesmiddelen vernietigd. In werkelijkheid ligt dit getal waarschijnlijk vele malen hoger, omdat alleen cijfers van ingeleverde (ongebruikte) medicatie bij de apotheek bekend zijn*. Het leeuwendeel van de ongebruikte medicijnen (gemiddeld 50-70%) worden namelijk bij de patiënt thuis weggegooid, of erger, door de gootsteen of toilet gespoeld.

*bron: onderzoek Charlotte Bekker, Pharmaceutisch Weekblad 03-07-2020

Verspilling treedt niet alleen op bij de eindgebruiker. Het vindt in de gehele geneesmiddeldistributie- en gebruiksketen plaats. Dus ook op niveau van de fabrikant, de groothandel, de voorschrijver, binnen de apotheek zelf, de drogist, én in het ziekenhuis of zorginstelling.

Het voorkomen van medicijnverspilling is daarom ook een gemeenschappelijke verantwoordelijkheid. Alleen samen - met alle partners in de farmaceutische keten – kunnen we werken aan oplossingen om verspilling tegen te gaan. Deze inspiratiegids is het resultaat van deze unieke samenwerking en gericht op iedereen die geneesmiddelen produceert, distribueert, voorschrijft, aflevert en/of gebruikt. We leggen de focus op de samenhang binnen de medicatieketen en de afhankelijkheden die er zijn van elkaar, met als scope: het voorkomen van verspilling van geneesmiddelen (inclusief de verpakking). Tegelijkertijd werken we aan het verduurzamen van verpakkingen, maar dit is buiten de scope van deze inspiratiegids. Zie hiervoor het [Brancheplan Duurzaam Verpakken](#).

De inspiratiegids is interactief (zie toelichting op pagina 6) en laat per ketenpartner zien wat je concreet kunt bijdragen. **Veel gebeurt ook al in het kader van zinnige zorg want zinnige en duurzame zorg gaan vaak hand in hand. Maar het gaat erom hiervan bewust te zijn en bewust met duurzaam-**

Vereniging
Innovatieve
Geneesmiddelen

heid bezig te zijn. Soms met grote stappen, soms met kleine stappen, maar altijd met de gezondheid van de patiënt als uitgangspunt. Als het maar een stap vooruit is. Zet je 'groene bril' op en laat je inspireren. Daag jezelf uit om er zelf en samen met je team mee aan de slag te gaan: medicijnen zijn veel te waardevol, dus verspil geen pil!

Brigit van Soest - Segers

Programmamanager Coalitie Duurzame Farmacie, apotheker

Ps: deze gids zal nooit helemaal volledig zijn maar mocht je een inzicht of voorbeeld hebben, mail deze dan naar: info@duurzamefarmacie.nl. We kunnen deze online gids aanpassen en samen nog beter maken.

Initiatiefnemers die groen doen

Deze inspiratiegids is samengesteld door ketenpartners met een groene bril op. De focus ligt op duurzaamheid dat naast veiligheid, effectiviteit, betaalbaarheid, leveringszekerheid en gebruiksvriendelijkheid van onze geneesmiddelen ook aandacht vraagt in de farmacie.

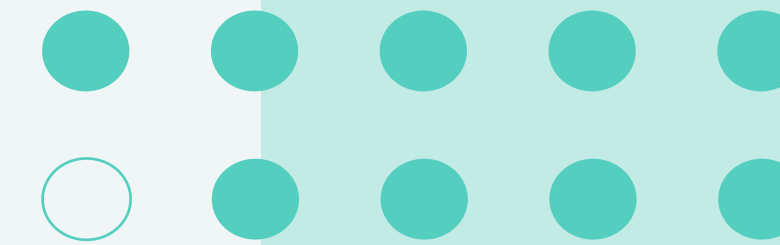
Coalitie Duurzame Farmacie

In januari 2019 is de Coalitie Duurzame Farmacie opgericht, een samenwerking van **Bogin** (Biosimilars en generieke geneesmiddelenindustrie Nederland), **Vereniging Innovatieve Geneesmiddelen**, **Neprofarm** (fabrikanten en importeurs van zelfzorggeneesmiddelen) en **KNMP** (Koninklijke Nederlandse Maatschappij ter bevordering van de Pharmacie). De Coalitie vertegenwoordigt een groot deel van de farmacieketen, van geneesmiddelen producent tot apotheker.

De sector neemt haar verantwoordelijkheid voor het duurzaam produceren, distribueren en inzetten van geneesmiddelen met de best denkbare effecten op de gezondheid. Binnen dit kader levert de sector een bijdrage aan het minimaliseren van de effecten op het milieu (en we nodigen graag anderen uit om deze bijdrage te versterken).

Het verduurzamen van de zorg en het voorkomen van ver-

spilling is ook onderdeel van de Sustainable Development Goals van de VN, de Europese Green Deal, de Europese Farmaceutische Strategie, de [Nederlandse Green Deal Duurzame Zorg](#), het [Brancheplan Duurzaam Verpakken](#) en de [Ketenplanpak Medicijnresten uit Water](#).

Namen van de projectteamleden:

Voor de ontwikkeling van deze ketenbrede inspiratiegids heeft de Coalitie een ketenbreed projectteam in het leven geroepen.

Brigit van Soest - Segers,
programmamanager Coalitie Duurzame Farmacie

Johan de Graaf,
patiënt en voorzitter van de Hypofyse vereniging

Marja Bogaards,
ziekenhuisapotheker en transitiedeskundige GroenErwt

Jessie Neffke,
huisarts Gezondheidscentrum Lombok

Gertjan Hooijman,
apotheker Apotheek Asten

Annelies de Lange,
apotheker Alliance Healthcare

Huib Has,
marketing manager Teva Nederland

Bas Andriese,
key accountmanager Hematologie Pfizer

Heleen Pons,
senior zorginkoper farmacie DSW

Thom Joosten,
onderzoeksstudent medicijnverspilling

Siem Haffmans en Jos Vlugter,
Partners for Innovation

Alle geneesmiddelen zijn waardevol

Enkele cijfers

Jaarlijks worden er in Nederland circa 420 miljoen doosjes met geneesmiddelen uitgegeven. **Een flinke hoeveelheid: als je al deze doosjes achter elkaar zou zetten, kom je daarmee precies de aarde rond.** Het merendeel hiervan wordt door patiënten gebruikt maar een deel gaat ergens in de keten verloren.

Als we kijken naar de CO₂ uitstoot dan is de Nederlandse gezondheidszorg verantwoordelijk voor een CO₂ uitstoot van ca. 11 Mton per jaar. Dit is 7% van de totale uitstoot in Ne-

derland. Naar schatting wordt ca. 2 Mton van deze 11 Mton veroorzaakt door de productie, verwerking en het transport van geneesmiddelen (Gupta Strategists, 2019). Dit getal is inmiddels wel achterhaald, gezien de internationale activiteiten vanuit de farmaceutische bedrijven om klimaat neutraal te kunnen produceren.

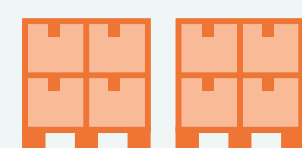
Omgekeerd heeft de klimaatverandering ook veel invloed op de gezondheid; een dubbele reden waarom het belangrijk is de zorg te verduurzamen!

Van deze 420 miljoen doosjes met geneesmiddelen komt jaarlijks, na het gebruik, via het riool en na zuivering, tenminste 190.000 kilogram medicijnresten in het oppervlaktewater terecht.

Milieu-impact

Medicijnen veroorzaken
1,98 Mton
aan CO₂ uitstoot per jaar., ongeveer 1/5 van alle emissies door de gezondheidszorg in Nederland.¹

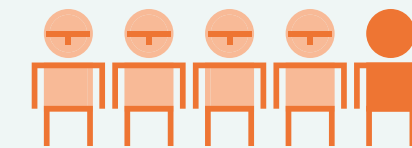
Ieder jaar wordt er
36.000
ton aan verpakkingsmaterialen gebruikt. Voornamelijk papier, karton en kunststof.²

Jaarlijks worden minimaal
1,6 miljoen
doosjes medicijnen vernietigd bij de fabrikant.³

Per jaar wordt minimaal
100 miljoen
euro aan medicijnen verspild in de gebruiksfase. 40% hiervan valt te voorkomen.⁴

83%
van alle patiënten houdt wel eens medicijnen over. Een kwart van de patiënten die thuis (vloeibare) medicijnen weggooit spoelt ze door toilet of gootsteen.⁵

190 ton
medicijnresten (excl. 30 ton contrastmiddelen) komen naar schatting jaarlijks na gebruik en na zuivering in het oppervlakte water terecht.⁶

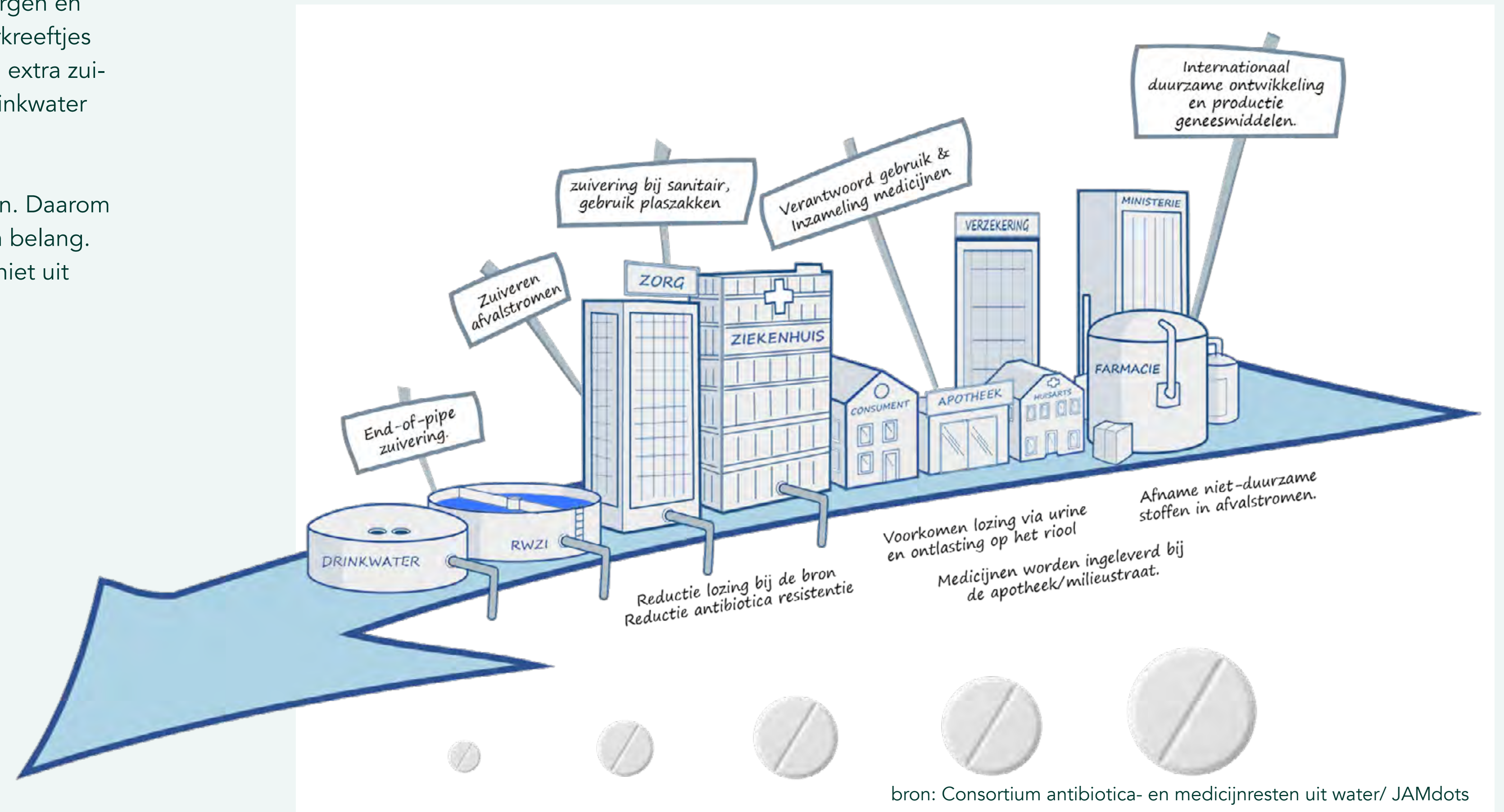

Medicijnresten in het milieu kunnen schadelijke effecten hebben op waterorganismen; zoals weefselschade, geslachts-, en gedragsverandering.⁶ Antibioticares-ten vergroten het risico op resistentie.

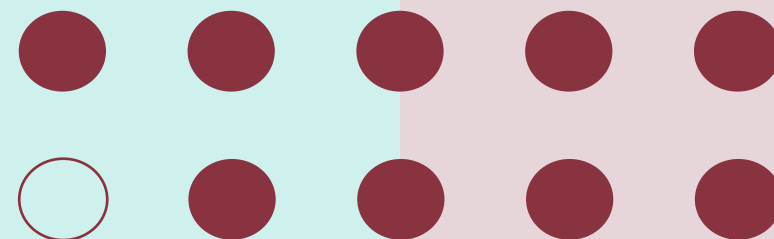
Van een aantal geneesmiddelen is bekend dat ze een negatief effect kunnen hebben op het waterleven en op de bereiding van schoon drinkwater. Pijnstillers kunnen bijvoorbeeld weefselschade bij vissen veroorzaken, anticonceptiemiddelen kunnen voor geslachtsverandering bij vissen zorgen en antidepressiva kunnen het gedrag van kleine waterkreeftjes en vissen veranderen. Drinkwaterbedrijven moeten extra zuiveringsstappen inzetten om ook in de toekomst drinkwater van goede kwaliteit te produceren.

Zolang we geneesmiddelen gebruiken zal dit zo zijn. Daarom zijn innovaties in waterzuiveringstechnologieën van belang. Maar alles wat niet in het water komt hoeft er ook niet uit dus moeten we zien te voorkomen!

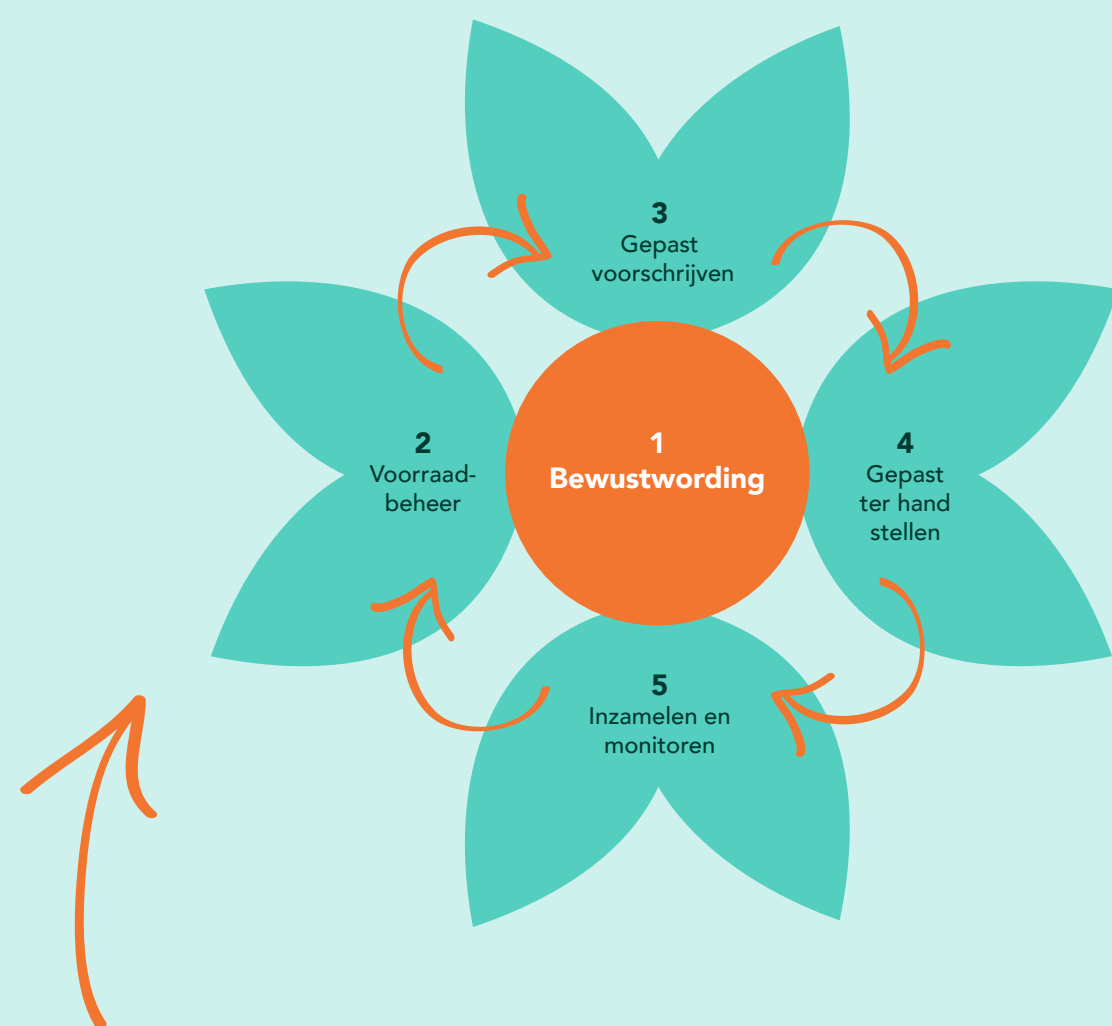

Navigeren kan via de inhoudsopgave, altijd binnenhandbereik via deze button.

Deze inspiratiegids is interactief. Linkjes in de tekst sturen u door naar bronnen en voorbeelden.

Thema's

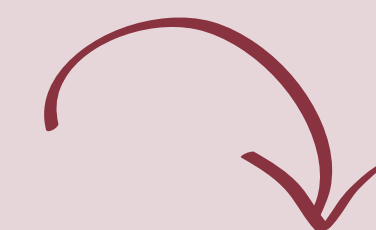

Ook de **figuren zijn interactief** en kunt u gebruiken om door de inspiratiegids te navigeren. Zo vindt u eenvoudig nuttige tips en voorbeelden.

Ketenpartners

Bladeren kan voor- en achteruit met de pijltjes rechtsonder.

Interactieve Inspiratiegids

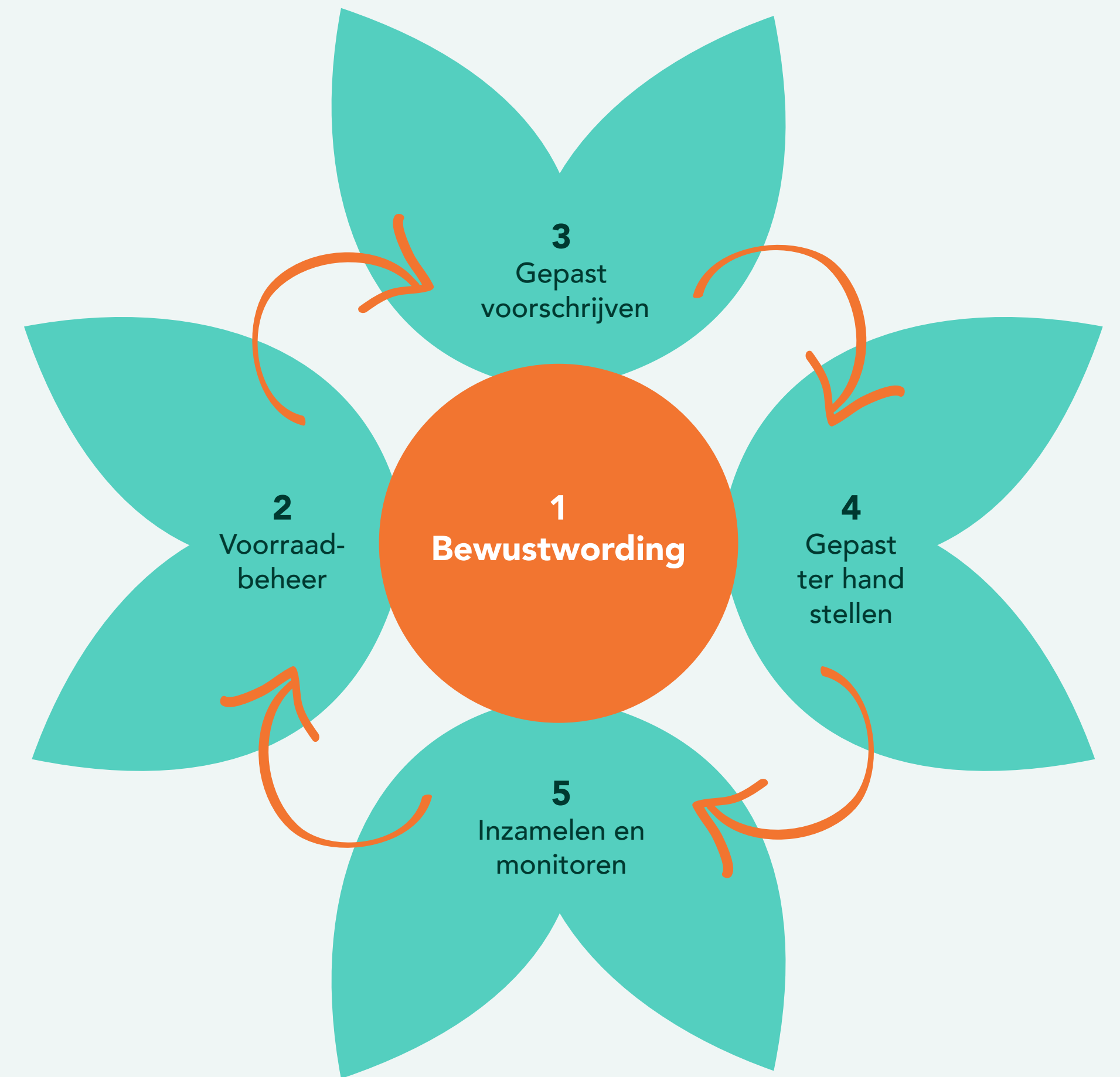
Inhoudsopgave

Thema's en ketenpartners	8	Ketenpartners	21	Bewustwording	
Thema's	9	Geneesmiddelen producent	22	Week van Ons Water	42
Bewustwording	10	Voorbeelden	23	KIJKsluiter	43
Voorbeelden	11	Groothandel	24	Voorraadbeheer	
Situatieschets I Vervaldatum: een rekensom	12	Voorbeelden	25	PharmaSwap	44
Voorraadbeheer	13	Openbaar Apotheker (en Poliklinische Apotheker)	26	Gepast voorschrijven	
Voorbeelden	14	Voorbeelden	27	De Klimaatdokter 1/2	45
Gepast voorschrijven	15	Ziekenhuisapotheker (en Poliklinische Apotheker)	28	De Klimaatdokter 2/2	46
Voorbeelden	16	Voorbeelden	29	Mijn Geneesmiddel in Beeld	47
Gepast ter hand stellen	17	Voorschrijver	30	IVM - FTO modules	48
Voorbeelden	18	Voorbeelden	31	Gepast ter hand stellen	
Inzamelen en monitoren	19	Verpleegkundige	32	Farmabuddy	49
Voorbeelden	20	Voorbeelden	33	MedEye	50
		Drogist	34	Inzamelen en monitoren	
		Voorbeelden	35	TEVA Retourbox	51
		Patiënt	36	LCB Regio Deal	52
		Voorbeelden	37		
		Verzekeraar	38	Colofon	53
		Voorbeelden	39		
		Overheid	40		
		Voorbeelden	41		

Thema's en ketenpartners

De aanpak van verspilling richt zich op vijf thema's en negen ketenpartners. De thema's zijn:

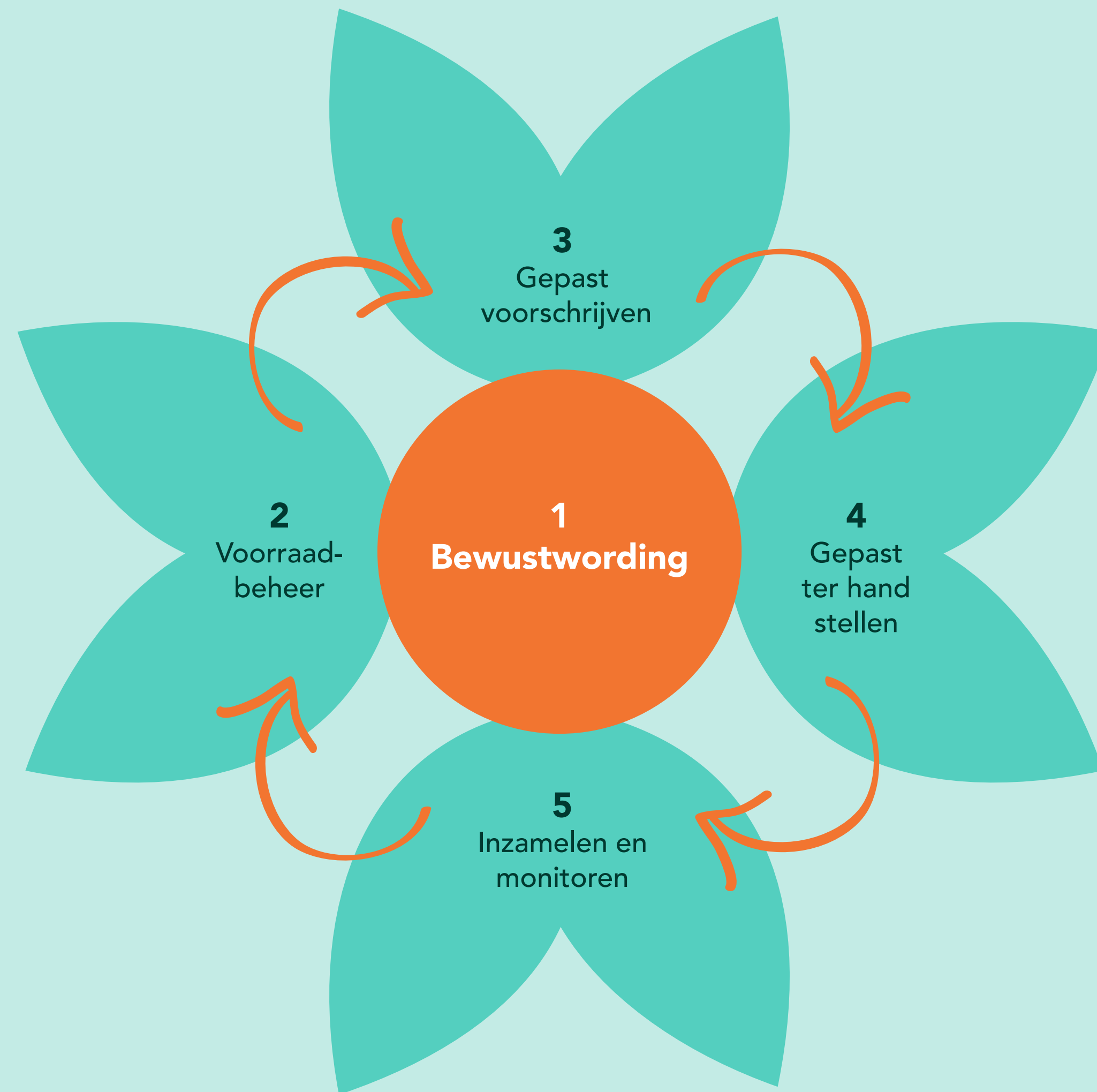
- 1. Bewustwording: sta stil bij iedere pil.**
Verantwoord en bewuster omgaan met geneesmiddelen volgens het principe refuse-reduce-reuse-recycle.
- 2. Voorraadbeheer: alle geneesmiddelen zijn waardevol.**
Een sterke, slim ingerichte en goed communicerende distributieketen waarbij voorraadvorming en onnodige geneesmiddelentekorten worden voorkomen.
- 3. Gepast voorschrijven: van behandeling naar welzijn.**
Meer aandacht voor preventie en welzijn van de patiënt en goed gebruik van geneesmiddelen.
- 4. Gepast ter hand stellen: de juiste pil op de juiste plek in de juiste hoeveelheid.**
Maatwerk bij verschillende type behandelingen en geneesmiddelengroepen en op maat ter hand stellen.
- 5. Inzamelen en monitoren: terug naar de bron.**
Circulair werken en het tegengaan van medicijnresten in het water.

De **negen ketenpartners** zijn de geneesmiddelen producent, groothandel, apotheker, voorschrijver, verpleegkundige, drogist, patiënt, verzekeraar en overheid.

Thema's

Sta stil bij iedere pil

Thema 1: Bewustwording

Bij het tegengaan van verspilling is het als eerste van belang dat iedereen zich bewust is van de urgentie. Pas dan krijg je mensen in beweging.

De urgentie kun je op verschillende manieren duidelijk maken: denk aan het in kaart brengen van hoe groot het probleem is, het delen van patiëntverhalen, het visueel maken van verspillingen en het houden van campagnes. Daarbij is het van belang om handelingsperspectief te bieden met concrete tips, oplossingen en voorbeelden. En ons te realiseren dat zinnige (of gepaste) zorg die beter is voor de patiënt, en reeds onderdeel is van professionele standaarden, hand in hand gaat met duurzame zorg!

“ In interviews met zorgverleners kwam naar voren dat apothekers die veel verspilling zien sneller geneigd zijn hier wat aan te doen. Artsen gaven aan dat ze meer op maat voor willen schrijven als ze meer inzicht hebben in het effect. **Kwantificeren helpt hierbij!**

*Lisa-Marie Smale, apotheker-onderzoeker
Radboudumc*

Groene inzichten

- Maak medicijnverspilling thema binnen je bedrijfsvoering.
- Sluit aan bij campagnes zoals de landelijke inzamelweek in de Week van Ons Water, die elk jaar plaatsvindt in oktober.
- Gebruik de [Toolkit Inzamelweek Medicijnafval](#) van de KNMP.
- Gebruik persoonlijke patiëntverhalen.
- Betrek patiënten via social media.
- Maak het onderwerp verspilling onderdeel van het gesprek met de patiënt en de rol die de patiënt zelf hierbij kan spelen: het voorkomen van verspilling begint bij goed gebruik.
- Leg uit dat er milieuwinst en kostenbesparing mogelijk zijn door bewuster medicijngebruik.
- Gebruik ter inspiratie de [inspiratigids op weg naar een duurzame farmacieketen](#).
- Gebruik de [Patiëntenfolder](#) van de Klimaatdokter.
- Gebruik aansprekende metaforen en formuleer positief. Geef bijvoorbeeld de besparing aan die het oplevert in plaats van hetgeen je verspilt.
- Formeer een Green Team binnen je organisatie, regio of netwerk samen met collega's/samenwerkingspartners die ook een groene bril op hebben, om samen anderen te enthousiasmeren hiermee aan de slag te gaan.

Voorbeelden

Een verbeeldend stappenplan van GroenErwt

Marja Bogaards van GroenErwt Transfarmacie zet zich in voor een duurzame farmaceutische zorgketen. Zij maakte een verbeeldend stappenplan dat laat zien hoe iedere (ziekenhuis)apotheker in drie stappen van onnodig geneesmiddelen afval naar duurzaam gebruik kan streven. Hierbij is de visie voor een ideale verspillingvrije wereld terugvertaald naar de nodige concrete acties voor nu.

Lees meer in het bericht [Verspil geen pil.](#)

Kunstproject 'Medicijn en Maakbaarheid'

Ook kunst kan tot bewustwording leiden. Kunstenaar [Suzan van Lieshout](#) maakte een aantal inspirerende kunstwerken over medicijngebruik en de impact daarvan op onze samenleving.

Maar je kunt hiermee ook zelf aan de slag! Zo organiseerden studenten van de University College in Leiden workshops om van medicijnafval kunst te maken, voor de bewustwording.

Afleverperiode

Vooraf bij nieuwe medicatie is de afleverperiode van belang omdat [de praktijk leert](#) dat bij 35% van de eerste voorschriften geen vervolgstrekking komt van een geneesmiddel met dezelfde werkzame stof, sterkte en toedieningsvorm.

Bewustwording

“ Ik pleit ervoor om duurzaamheid en het tegengaan van verspilling vast onderdeel te maken van alle opleidingen! Zo zorgen we ervoor dat bewustwording leidt tot andere manier van kijken en zo tot maatschappelijk verantwoorde keuzes.

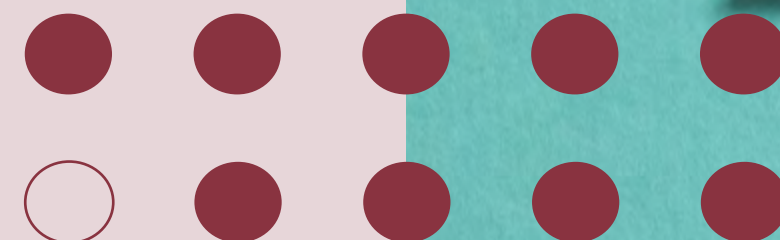
Marja Bogaards

Situatieschets

Vervaldatum: een denkbeeldige rekensom

- 4** Een apotheker kan geen producten ter hand stellen waarvan de vervaldatum korter is dan 4 maanden (anders verloopt het bij de patiënt thuis).
- 6 - 12** De groothandel hanteert daarom vaak een termijn van 6-12 maanden.
- 12 - 18** Fabrikanten houden om dezelfde reden een termijn van 12-18 maanden aan. Dit betekent dat in de praktijk doosjes met een vervaldatum korter dan een jaar bij de fabrikant worden vernietigd.

In dit voorbeeld wordt uitgegaan van een afgiftetermijn van 3 maanden vanuit de apotheek. Stel dat medicijnen zelfs voor een jaar worden meegegeven dan heeft dit consequenties voor de eis aan de resterende houdbaarheid bij de geneesmiddelen producent. Dit wordt dan tenminste 21 - 27 maanden. Zo kan dit, naast meer verspilling bij de patiënt, tot meer verspilling bij de geneesmiddelen producent leiden.

Alle geneesmiddelen zijn waardevol

Thema 2: Voorraadbeheer

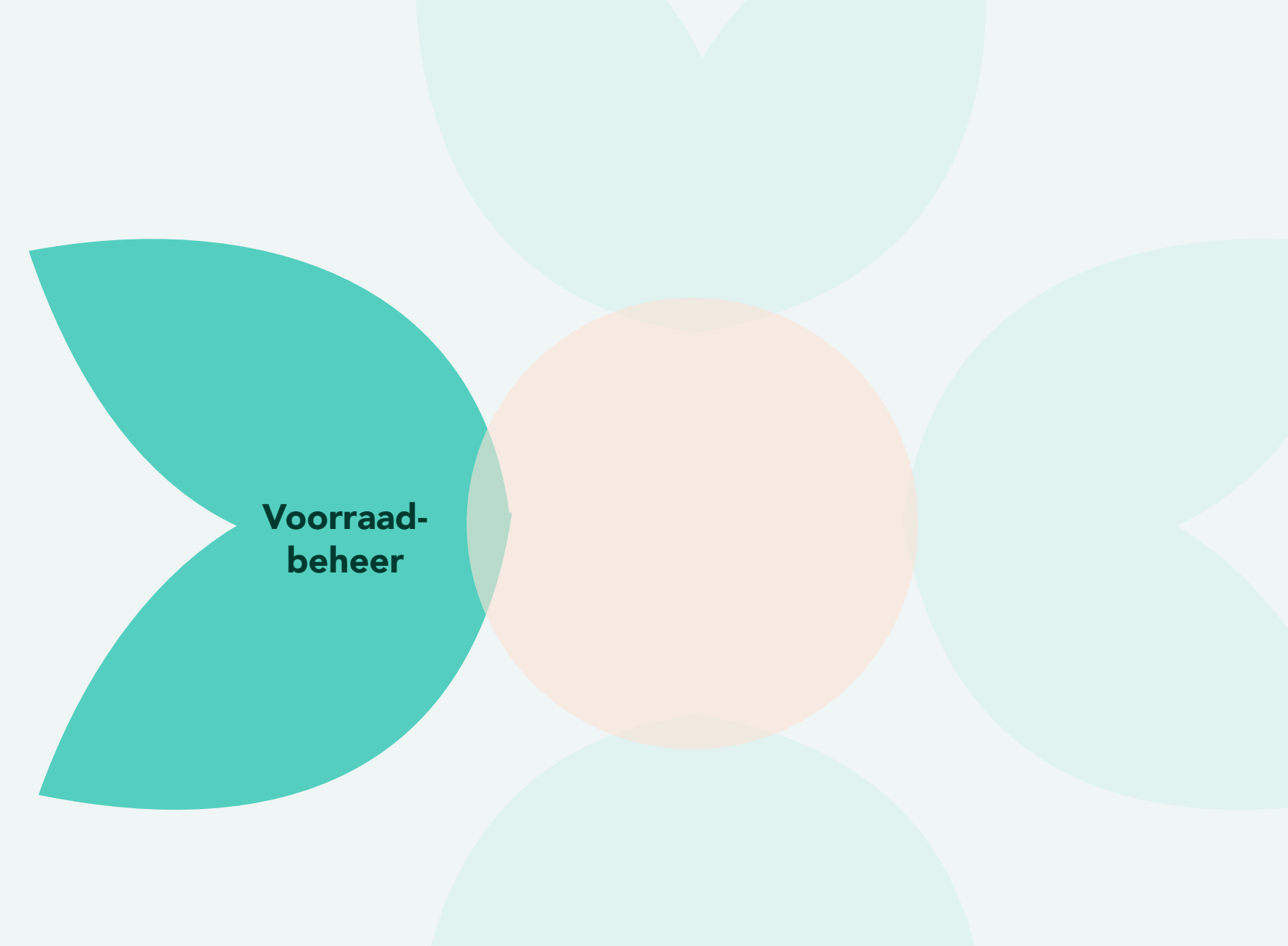
We willen dat geneesmiddelen altijd voldoende beschikbaar zijn op elk gewenst moment en voor iedereen die ze nodig heeft. Tegelijkertijd willen we verspilling voorkomen. Een voorspelbare en betrouwbare medicijnketen is hierbij noodzakelijk. Dit vraagt om een goede afstemming in de keten omdat er veel onderlinge afhankelijkheden zijn.

Om de producten op tijd in Nederland te krijgen, moet een geneesmiddelenbedrijf soms tot een half jaar van te voren bestellingen doen. Als ondertussen bij inkopers het inkoopbeleid wijzigt en zij bij een andere fabrikant gaan bestellen, blijft de fabrikant met teveel voorraad zitten. Om dit te voorkomen, zou bij de inkoop al rekening moeten worden gehouden met de besteltermijn van de fabrikant.

Vanuit de ziekenhuizen, zorginstellingen en apotheken is informatie nodig over het te verwachten medicijngebruik. Wanneer de apotheek geneesmiddelen voor een jaar uitgeeft, willen groothandels geen geneesmiddelen inkopen die op dat moment korter houdbaar zijn. Deze producten kunnen dan op de plank blijven liggen en vervolgens vernietigd worden.

Ook bij de patiënt treedt meer verspilling op als medicatie voor een jaar wordt meegegeven, omdat de kans bestaat

dat tussentijds de gezondheidssituatie wijzigt en daardoor de medicatie aangepast wordt.

Groene inzichten

Algemeen

- Houd de voorraad aan het einde van de keten zo laag mogelijk, omdat dit verspilling voorkomt in de hele keten.
- Richt de werkvoorraad zo efficiënt mogelijk in zodat minder medicatie over de datum raakt.
- Maak iemand verantwoordelijk voor het bijhouden van de werkvoorraad (en voor het bestellen van losse medicatie).
- Investeer in het voorspellen van medicatiestromen.

Producent: Maak de leverbaarheid zichtbaar.

Groothandel: Kijk ter inspiratie naar de organisatie van de ketens van verse voedingsmiddelen.

Apotheker

- Stem jaarlijks binnen F(T)TO verband de werkvoorraad af en maak formulariumafspraken over de af te leveren hoeveelheid.

Bestel tijdig om vraag en aanbod goed op elkaar af te stemmen, bijvoorbeeld bij afloop van patenten.
Verzekeraar: Zorg voor een voorspelbare vraag van medicatie, zodat de keten dit tijdig kan organiseren.
Verzekeraar en groothandel: Switch nooit het beleid zonder dat oude voorraden eerst op kunnen worden gemaakt.
Overheid: Voorkom het optreden van verspilling als gevolg van (nieuwe) wet- en regelgeving, bijv. in het kader van het tegengaan van geneesmiddelentekorten.

Voorbeelden

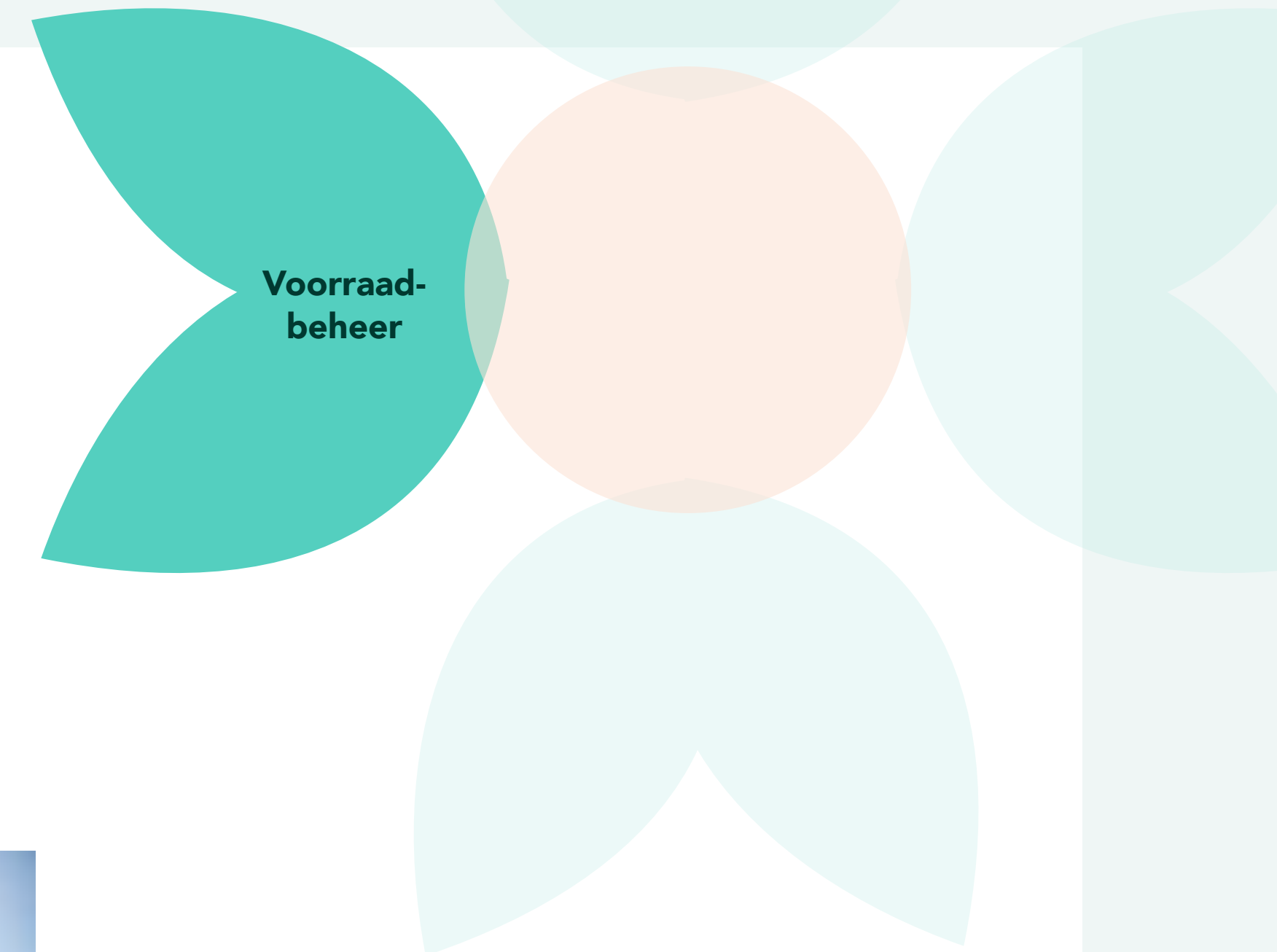
PharmaSwap

PharmaSwap is de deelmarktplaats om vraag en aanbod van geneesmiddelen te delen. PharmaSwap voorkomt verspilling van geneesmiddelen die de houdbaarheidsdatum naderen. Apothekers kunnen deze unieke deelmarktplaats gebruiken om vraag en aanbod van medicatie te delen. Groothandels kunnen voorraad aanbieden die de houdbaarheidsdatum nadert. Door de al aanwezige voorraad beter te benutten, dragen we bij aan verlaging van zorgkosten en stimuleren we bovendien verduurzaming van de gezondheidszorg.

[Lees verder](#)

“ Soms ligt er een oncologisch geneesmiddel van wel 5000 euro. Dat móet gewoon naar een andere patiënt. En daarnaast is gebruik van PharmaSwap van belang bij juist ook goedkope medicijnen, want voor het milieu maakt het criterium prijs niet uit.

Piter Oosterhof, Poliklinisch apotheker

Van behandeling naar welzijn

Thema 3: Gepast voorschrijven

Het tegengaan van verspilling begint met het voorschrijven van geneesmiddelen alléén wanneer dit nodig is. In Nederland zijn we hier ten opzichte van andere landen al best goed in. Zorg gericht op preventie, goed gebruik en het voorschrijven van kleinere hoeveelheden kunnen verspilling voorkomen. Zowel de arts, de apotheker als de zorgverzekeraar spelen hierbij een rol.

Gezonde leefstijladviezen zoals stoppen met roken, meer bewegen en gezonde voeding kunnen medicijngebruik verminderen of voorkomen.

Therapieontrouw bij patiënten is een ander aandachtspunt. Ondergebruik van medicatie kan een verslechtering van de gezondheid tot gevolg hebben, waardoor uiteindelijk meer medicatie nodig is. Daarom is het belangrijk dat mensen vertrouwen blijven hebben in geneesmiddelen.

Veel patiënten gebruiken juist in de laatste maanden van hun leven veel geneesmiddelen. Niet alleen geneesmiddelen om symptomen te verlichten, zoals morfine maar soms ook preventieve middelen zoals statines, bloeddrukverlagers

of medicatie tegen osteoporose, waarbij het de afweging is of deze middelen in deze fase gezondheidswinst opleveren.

De voorschrijver is bij dit thema aan zet maar ook de andere ketenpartners spelen een rol. Voorschrijvers en apothekers kunnen samen regionale afspraken maken, bijvoorbeeld over

de hoeveelheid uit te geven medicatie per indicatiegebied. Vaak is maatwerk belangrijk omdat de situatie per patiënt (in de loop van de tijd) verschilt, bijvoorbeeld bij complexe zorg, ziekenhuisopname, verdwijnen of versterking van klachten, of bij patiënten in de laatste levensfase.

Groene inzichten

Apotheker en voorschrijver gezamenlijk

- Preventie: stuur de vraag van de patiënt zo nodig bij, zijn pillen gedurende de betreffende periode wel altijd nodig of kunnen in eerste instantie leefstijladviezen mogelijk al voldoende zijn?
- Maak onderling afspraken over een zo optimaal mogelijke uitgiftehoeveelheid waarbij rekening wordt gehouden met de kans dat het voorschrift van de patiënt gewijzigd moet worden in de tijd.
- Besteed tijd aan voorlichting over de noodzaak van

(goed) gebruik van de medicatie en stel zo nodig een einddatum.

- Monitor bij de patiënt of het geneesmiddel na gebruik het beoogde effect heeft.

Producent: Lever passende verpakkingsgroottes.

Zorgverzekeraar: Neem de randvoorwaarden om bovenstaande mogelijk te maken op in contractafspraken.

Voorbeelden

De-prescribing

De-prescribing is het onder begeleiding van een zorgverlener stoppen of in dosis verlagen van medicatie, waarvan de voordelen voor de patiënt niet langer opwegen tegen de nadelen. In 2020 zijn voor tien geneesmiddelgroepen, waaronder bloedglucoseverlagers, [kennisdocumenten](#) gepubliceerd over het optimaliseren van het gebruik en waar mogelijk verantwoord minderen en stoppen van medicatie.

Pijnpatiënten

Bij pijnpatiënten is vooral aan het begin van het behandeltraject verspilling van geneesmiddelen te voorkomen. Bijvoorbeeld bij een patiënt die steeds meer en zwaardere pijnstillers vraagt, met bijbehorende laxantia. Hier kan medicatiegebruik makkelijk uit de hand lopen. De kans op bijwerkingen of het uitblijven van de werking is bij pijnstillers relatief groot. Met goede uitleg, regelmatige terugkoppeling en starten met lage doses en kleine hoeveelheden van noodzakelijke medicatie kunnen de klachten veelal goed behandeld worden. Wellicht kan het voorschrijfsysteem zo ingesteld worden dat startdoseringen altijd in lage hoeveelheden wordt geadviseerd.

Project Fit voor de operatie

Patiënten met darmkanker die in de weken voor hun operatie een intensief trainingsprogramma volgen, hebben minder kans op complicaties en herstellen sneller waardoor uiteindelijk ook minder medicatie nodig is. Het Fit4Surgery-programma wordt inmiddels door de meeste zorgverzekeraars vergoed.

[Lees meer](#)

Gepast
voorschrijven

De juiste pil op de juiste plek in de juiste hoeveelheid

Thema 4: Gepast ter hand stellen

Gepaste uitgifte van geneesmiddelen speelt een grote rol in het voorkomen van verspillingen. 83% van de mensen houdt wel eens medicatie over. De belangrijkste reden hiervoor is dat medicatie voor een te lange periode ter hand is gesteld (onderzoeksrapport pilot inzamelweek). De meeste geneesmiddelen worden gebruikt door oudere patiënten die ziek zijn en patiënten in de laatste vijf jaar van hun leven, waarbij de situatie aan verandering onderhevig is. De apotheker is bij gepast ter hand stellen aan zet en doet dit vanuit het leveren van goede zorg, maar ook de voorschrijver en zorgverzekeraar spelen een belangrijke rol. In ieder geval bij het maken van goede contractafspraken.

Van belang is om na te gaan in welke situatie de patiënt zich bevindt. Is dit bijvoorbeeld in de laatste levensfase, is de patiënt therapietrouw, heeft hij of zij binnenkort een afspraak bij de behandelaar of een opname in het ziekenhuis? Als alle medicatie synchroon wordt besteld en geleverd is er vanuit de patiënt vaak minder behoefte om per jaar geleverd te krijgen.

Bij het leveren van medicijnen op een rol (baxteren/geïndividualiseerde distributievorm) is het doel om zo doelmatig mogelijk af te leveren, met best denkbaar effect op therapie-

trouw. Om verspilling van medicatie te voorkomen is het van belang te kijken naar de meest passende periode met de minste kans op wijzigingen.

Groene inzichten

Voorschrijver en apotheker gezamenlijk

- Maak onderling afspraken over een zo optimaal mogelijke uitgiftehoeveelheid waarbij rekening wordt gehouden met de kans dat het voorschrift van de patiënt gewijzigd moet worden in de tijd.
- Zorg voor goede communicatie met de patiënt over de manier van bewaren van geneesmiddelen.
- Besteed tijd aan voorlichting over noodzaak van (goed) gebruik van de medicatie en stel zo nodig een einddatum.
- Monitor bij de patiënt of het geneesmiddel na gebruik het beoogde effect heeft.
- Voer als apotheker samen met de voorschrijver waar mogelijk minimaal jaarlijks een [medicatiebeoordeling](#) uit bij polyfarmacie patiënten.

Apotheker

- Controleer regelmatig herhaalrecepten en monitor de therapietrouw.
- Combineer herhaalservice altijd met een monitoring (track and trace).

Overheid/verzekeraar: Zorg voor stimulerende prikkels voor de-prescriben, leefstijlcoaching, en op maat ter hand stellen.

Verzekeraar: Voer beleid waardoor het vertrouwen in geneesmiddelen behouden blijft en men niet hoeft te wisselen tussen verschillende merken geneesmiddelen. Wisseling van verpakkingen werkt verspilling in de hand (onderzoeksrapport pilot inzamelweek).

Gepast
ter hand
stellen

Voorbeelden

Farmabuddy project

In het Farmabuddy project krijgen patiënten in de palliatieve en terminale fase en hun mantelzorgers vaste contactpersonen in de apotheek: twee apothekersassistenten als apotheekbuddy's. De intensieve farmaceutische patiëntenzorg die patiënt en mantelzorger nodig hebben, wordt zo beter gestructureerd en is meer toegespitst op de patiënt. Dit heeft als gunstig bijeffect dat er minder verspillingen optreden omdat mensen de meeste geneesmiddelen gebruiken in de laatste levensfase.

Door te weinig aandacht voor gepast gebruik komt het ook vaker dan nodig voor dat een behandeling niet aanslaat bij de betreffende patiënt. Er zijn steeds meer diagnostische testen beschikbaar (zoals farmacogenetische testen) die, op basis van het genetisch profiel van de patiënt, richting kunnen geven aan de meest gepaste behandeling. Bovendien is op dit moment bij meer dan 60% van de geneesmiddelen die in onderzoek zijn, een biologische marker ontwikkeld die dit (deels) op het moment van de diagnose kan voorspel-

len. Door deze nieuwe technologische ontwikkelingen is het mogelijk om enerzijds de patiënt effectiever te behandelen en anderzijds ervoor te zorgen dat verspilling van medicijnen wordt voorkomen en medicijnresten onnodig in het oppervlaktewater belanden.

(bron: Inspiratiegids Duurzame Farmacieketen)

Lees verder:

[Farmabuddy](#)

**Gepast
ter hand
stellen**

Terug naar de bron

Thema 5: Inzamelen en monitoren

Mede door de vergrijzing en de mogelijkheid van nieuwe behandelopties zijn meer patiënten geholpen met medicijnen en neemt het gebruik hierdoor toe. Mensen houden ook wel eens medicijnen over. Een derde tot de helft van de mensen die medicijnen overhouden levert deze in bij de apotheek of het milieupunt van de gemeente. Het overige deel komt in het restafval terecht of erger, wordt weggespoeld door de gootsteen of toilet.

Circa 90-95% van de medicijnresten in het water is afkomstig uit urine of ontlasting van mensen die geneesmiddelen gebruiken. Het overige deel komt in het water terecht door onzorgvuldig omgaan met ongebruikte geneesmiddelen. Dit is slecht voor het waterleven en lastig voor de bereiding van drinkwater. Zolang we geneesmiddelen gebruiken zullen er restanten in het oppervlaktewater belanden, die alleen te verwijderen zijn met goede waterzuiveringstechnieken. Maar het deel (5-10%) dat in het water komt door verkeerd weggooien van ongebruikte geneesmiddelen kunnen we voorkomen door medicijnresten terug te brengen naar de apotheek of milieustraat.

Door de medicijnresten in te leveren bij de eigen apotheek houdt het apotheekteam overzicht op het volume dat wordt

verspild en kan ze op grond daarvan actie ondernemen om de therapietrouw te verbeteren en geneesmiddelenverspilling terug te dringen. Bovendien zijn er inmiddels verschillende initiatieven om heruitgifte van geneesmiddelen mogelijk te maken.

Het verzamelen staat niet op zichzelf maar gaat samen met goed gebruik van medicatie en advisering in de apotheek. Een goede monitoring is van belang om te achterhalen wat de redenen van patiënten zijn dat ze geneesmiddelen over hebben.

Inzamelen en monitoren

Groene inzichten

Alle ketenpartners

- Zorg voor goede eenduidige communicatie richting publiek. Doe in dit kader ook mee met de landelijke inzamelweek in de Week van Ons Water. Organiseer regionaal en bedenk een stimulans voor het inleveren van medicijnresten.
- Kijk op www.medicijnresten.org voor achtergrondinformatie over medicijnresten uit water en adviezen hoe je een bijdrage kunt leveren.
- Besteed in je communicatieboodschap aandacht aan het belang van goede therapietrouw en zorg dat mensen vertrouwen blijven hebben in geneesmiddelen. Want als we verantwoord en zorgvuldig omgaan met geneesmiddelen zijn

geneesmiddelen een effectieve en duurzame keuze.

Apotheker

- Vraag na bij de patiënt wat de reden is dat medicatie overblijft.
- Breng in kaart wat er wordt ingezameld (zie Stappenplan GroenErwt).
- Zet een weggooiwijzer op de verpakking/ zakje/ weggooiwijzer van de gemeente.

Overheid

- Ga binnen wet- en regelgeving flexibel om met pilot-initiatieven van heruitgifte.
- Help mee met het oplossen van belemmeringen bij die gemeentes die nog niet goed meewerken met vervoer en afvalverwerking van de ingeleverde medicijnresten.

Voorbeelden

Week van Ons Water

Een pilot inzamelweek bij elf openbaar apotheken in Zoetermeer en Noord-Nederland zorgde ervoor dat er in een week tijd meer dan 400 kilogram aan medicijnresten extra werd ingeleverd. In een enquête werden ruim 700 patiënten gevraagd naar de redenen voor het overhouden van geneesmiddelen. De voornaamste reden was dat, achteraf gezien, geneesmiddelen vaak voor een te lange periode zijn meegegeven. Dit kwam omdat tussendoor de situatie was gewijzigd, waardoor bijvoorbeeld de behandeling werd aangepast. Aris Prins, voorzitter van de apothekersorganisatie KNMP: 'Maar ook als mensen meer informatie zouden delen met het apotheekteam zouden we er met elkaar voor kunnen zorgen dat geneesmiddelen minder vaak overblijven!'

[Meer lezen](#)

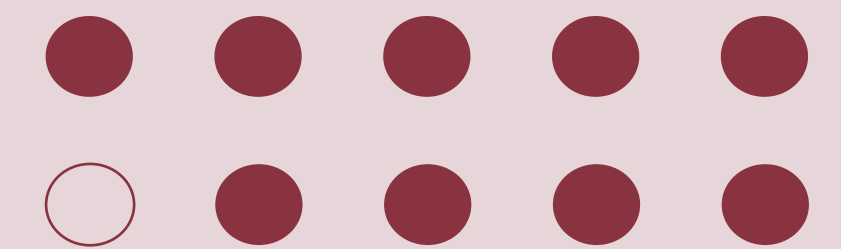
TEVA Retourbox

Om in apotheken een praktische en milieubewuste oplossing te bieden, is jaren geleden de [Teva Retourbox](#) ontwikkeld.

Inzamelen en
monitoren

Ketenpartners

Geneesmiddelen Producent

De geneesmiddelen producent staat aan het begin van de keten en ontwikkelt en produceert in internationaal verband geneesmiddelen voor diverse ziektes om mensen gezonder, langer en gelukkiger te laten leven en het instrumentarium van de arts te vergroten om patiënten op maat te kunnen behandelen. Voor de geneesmiddelen producent is het belangrijk om goed zicht te hebben op de totale internationale, maar ook naar de land specifieke vraag naar geneesmiddelen, zodat zij een goede planning kan maken hoeveel te produceren. Er moet continu een optimale balans worden gevonden tussen voldoende voorraad om geneesmiddeltekorten te voorkomen en kans op het overblijven van verpakkingen. Hierbij spelen wet- en regelgeving van de overheid en contractafspraken van zorgverzekeraars een belangrijke rol.

Voor de producent is dan ook een voorspelbare medicijnketen het belangrijkste. Zo wordt voorkomen dat de houdbaarheid verstrijkt en geneesmiddelverpakkingen aan het begin van de keten moeten worden vernietigd (nu naar schatting minimaal 1,6 miljoen verpakkingen per jaar in Nederland). Daarnaast heeft uitgifte op maat vanuit de apotheek een positief effect op het voorkomen van verspilling bij de geneesmiddelen producent.

Er moet continu een optimale balans worden gevonden tussen voldoende voorraad om geneesmiddeltekorten te voorkomen en kans op het overblijven van verpakkingen. Hierbij

spelen wet- en regelgeving van de overheid en contractafspraken van zorgverzekeraars een belangrijke rol.

Groene inzichten

Bewustwording

- Maak inzichtelijk hoeveel geneesmiddelverpakkingen er per jaar worden weggegooid, door bijvoorbeeld het verstrijken van de houdbaarheidstermijn.
- Breng binnen je bedrijf, ook internationaal, goede voorbeelden van *personalised medicine* of duurzame verpakkingen onder de aandacht en laat zien hoe deze bijdragen aan het voorkomen van verspilling.

Voorraadbeheer

- Vraag bij de klant naar de verwachte leveringsbehoefte voor het komende jaar.
- Als geneesmiddelen overblijven vanwege een beperkte houdbaarheid, kijk dan of er andere manieren zijn waarbij de geneesmiddelen gebruikt kunnen worden door patiënten (bijvoorbeeld door levering baxterrol gebruikers).
- Gebruik bij dure geneesmiddelen sensoren om de bewaarcondities te monitoren en daarmee uitval te voorkomen.

Gepast voorschrijven en ter hand stellen

- Stem de verpakkingsgrootte af op de uitgifte hoeveelheid.
- Indien kostentechnisch mogelijk, vermeld naam, sterkte en barcode van het geneesmiddel op de folie van iedere aflevering. Daardoor wordt een blister niet onherkenbaar wanneer deze is opgeknipt t.b.v. uitgifte op maat.
- Kijk naar mogelijke oplossingen dat bij actualisatie van de papieren bijsluiter verpakkingen niet vernietigd hoeven worden.
- Verstrek duidelijke informatie over het bewaren van geneesmiddelen

Inzamelen en monitoren

- Zorg voor goede inleverwijzers in begrijpelijke taal.

Teva Nederland

Teva hanteert de volgende uitgangspunten in hun proces:

- Streven naar goede vraagvoorspelling
- Afstemming ordergroottes / batch sizes op de vraag en rekening houdend met de houdbaarheid van een product
- Zo lang mogelijk doorverkopen batch voor expiratedatum in overleg met klanten
- Onderzoeken of batch in een ander (TEVA) markt verkocht en/of omgepakt kan worden
- Verlengen houdbaarheid product indien mogelijk op basis van stabiliteitsgegevens

AstraZeneca

Soms verandert er iets in de registratie van een bepaald geneesmiddel, bijvoorbeeld als de indicatie wordt uitgebreid. Goed nieuws voor patiënten, maar het betekent ook dat de productverpakking opeens een gedateerde bijsluiter bevat. In gesprek met de Inspectie voor Gezondheidszorg en Jeugd (IGJ) is het AstraZeneca laatst gelukt om hiervoor een oplossing te vinden: door nieuwe bijsluiters in een zakje met de verpakking te sealen maken ze de verpakking actueel

waardoor oude verpakkingen niet onnodig meer vernietigd worden.

AstraZeneca

De vraag naar verschillende producten kan erg wisselen. Om te zorgen dat AstraZeneca niet te grote of juist te kleine voorraden aanhoudt, werken ze al langer samen met andere Europese landen en met toestemming van de IGJ. In de eerste fase van de pandemie ontstond er bijvoorbeeld in heel Europa grote vraag naar een bepaald geneesmiddel. Nederlandse verpakkingen konden toen aan Zwitserse patiënten verstrekt worden. Omgekeerd ontstond begin dit jaar in Nederland een plotseling tekort aan een bepaald middel, dat snel aangevuld kon worden vanuit Europese voorraad.

Calm (Cold-chain adherence last-mile)

Tijdens de productie, opslag en het vervoer van geneesmiddelen gelden strikte richtlijnen. Maar zodra geneesmiddelen de apotheek verlaten, is er geen controle meer op hoe ze thuis worden bewaard. Door zo optimaal mogelijk de bewaarcondities te borgen tijdens transport van apotheek naar huis en zo lang de medicatie thuis wordt bewaard, wordt verspilling

Voorbeelden

voorkomen. MSD heeft hiervoor een oplossing ontwikkeld waarbij temperatuurgevoelige informatie wordt verpakt in een verzegelde verpakking met een intelligente sensor. Deze koeloplossing vervangt de keukenkoelkast en kan zelfs voor 10 uur gekoeld mee op reis. De sensor registreert naast de temperatuur ook of, en zo ja, wanneer de verpakking is geopend.

[Lees meer](#)

“ De goede digitale bijsluiterinformatie die er nu is maakt een papieren bijsluiter voor receptgeneesmiddelen in de meeste situaties overbodig. Dit voorkomt veel papier en het vernietigen van verpakkingen als gevolg van verouderde bijsluiters.

Huib Has, marketingmanager Teva

Groothandel

De groothandel speelt een centrale rol in de logistiek van de geneesmiddelenketen en is afhankelijk van de vraag naar deze producten en van levertermijn uit de internationale productieketen.

Verpakkingen worden land-specifiek gemaakt. Dat heeft te maken met specifieke eisen aan etikettering en verpakking per land. Om in elk land over voldoende voorraad te kunnen beschikken zorgen geneesmiddelen producenten, samen met groothandels, voor een veiligheidsvoorraad.

“ De duurste medicijnen zijn medicijnen die op de plank blijven liggen en hun houdbaarheid verliezen.

Annelies de Lange, apotheker Alliance Healthcare

Groene inzichten

Bewustwording

- Maak inzichtelijk hoeveel geneesmiddelverpakkingen er per jaar worden weggegooid, door bijvoorbeeld het verstrijken van de houdbaarheidstermijn.

Voorraadbeheer

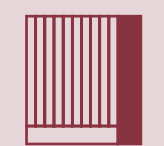
- Vraag bij de klant naar de verwachte leveringsbehoefte voor het komende jaar en stem dit af met de producent; probeer piekbelasting te voorkomen; stem het logistieke proces op elkaar af.
- Werk volgens het First In First Out (FIFO) / First Expired First Out (FEFO) principe waardoor oudere charges eerst worden uitgeleverd.
- Voorkom vernietiging van verpakkingen wanneer de papieren bijsluiters geactualiseerd moet worden.

Gepast ter hand stellen

- Zorg waar mogelijk voor rechtstreekse levering in afdelings- of klantverpakkingen (central filling).
- Verstrek duidelijke informatie over het bewaren van geneesmiddelen.

Inzamelen en monitoren

- Zorg voor goede inleverwijzers in begrijpelijke taal, specifiek per land.

Voorbeelden

Neutrale verpakking

Alloga probeert nu (als pre-wholesaler namens de fabrikant) met name bij kostbare medicijnen de voorraad zoveel mogelijk neutraal te verpakken en pas zo laat mogelijk in de keten land-specifiek te maken. Op deze manier wordt verspilling voorkomen.

Virtuele locaties

Met het project virtuele locaties combineren ze een hoge servicegraad met een realistische voorraad. Artikelen met een lage omloopsnelheid worden niet meer fysiek op voorraad gehouden in hun groothandels, maar zijn op afroep beschikbaar voor de klant. Door goede afspraken te maken met leveranciers en frequente en snelle leveringen blijft een snelle levering gegarandeerd. Tegelijkertijd kunnen artikelen die nu niet in het assortiment van de groothandel passen met gelijke leveringssnelheid en zonder extra verwerking besteld worden door de klant.

Hoog in de keten

Door beide werkwijzen kan de voorraad hoog in de keten gehouden worden en is er in de groothandel minder risico op vervallen artikelen.

Openbaar Apotheker (en Poliklinisch Apotheker)

Als apotheker of apotheekteam ben je als zorgverlener HET loket voor farmaceutische zorgverlening en het ter hand stellen van medicatie aan de patiënt.

De apotheker is degene die de kwaliteit van geneesmiddelen kan beoordelen en waarborgen (GDP), ook m.b.t. controle op vervalsing. Bovendien heeft de apotheker kennis van de mogelijke inzet van diagnostische testen, zoals farmacogenetische testen. Op basis van het genetisch profiel van de patiënt kan zo richting worden gegeven aan de meest gepaste behandeling om enerzijds de patiënt effectiever te behandelen en anderzijds ervoor te zorgen dat verspilling van medicijnen wordt voorkomen en medicijnresten onnodig in het oppervlaktewater belanden.

Omdat jij de geneesmiddelenexpert bent en samen met de voorschrijver degene bent die de patiënt en zijn of haar situatie kent, kun jij het beste inschatten wat een juiste uitgifte hoeveelheid is. Zo kun je een goede balans vinden tussen gebruiksgemak en het tegengaan van verspillingen.

Groene inzichten

Bewustwording

- Sluit aan bij campagnes zoals de landelijke inzameling in de Week van Ons Water, elk jaar in oktober.
- Maak inzichtelijk welke medicatie van de patiënt retour komt, wat de redenen hiervan zijn en registreer in het Apotheek Informatie Systeem.
- Ga in gesprek met de patiënt en schat in of een wijziging in medicatie te verwachten is. Bij bijvoorbeeld oudere soms ernstig zieke mensen kan de situatie sneller wijzigen. Pas op basis hiervan de aflevertermijn aan, in overleg met de patiënt.

Voorraadbeheer

- Koop in aan de hand van gebruik, bijvoorbeeld door gebruik te maken van jaaroverzichten uit het apotheek informatiesysteem.
- Maak inzichtelijk of er sprake is van verspilling in voorraadbeheer, door bijvoorbeeld het verstrijken van de houdbaarheidstermijn.
- Deel niet courante geneesmiddelen via een deelmarktplaats zoals PharmaSwap.
- Werk volgens het First In First Out (FIFO) / First Expi-

red First Out (FEFO) principe waardoor oudere medicatie eerst wordt gebruikt.

Gepast voorschrijven en ter hand stellen

- Overleg binnen jouw FTO groep over een voorkeursassortiment en voor te schrijven aantallen. Leg afspraken vast in een Elektronisch Voorschrijf Systeem.
- Geef bij een Eerste Uitgifte maximaal voor 15 dagen mee (conform de afspraken in de prescriptieregeling).
- Maak afspraken met de voorschrijver of er wisselingen in baxter/ geïndividualiseerde distributievormen (GDV) te verwachten zijn. Bepaal op basis hiervan de periode voor baxter.
- Zorg voor continue begeleiding van therapietrouw en het correct gebruiken en bewaren van geneesmiddelen, met name ook bij de automatische herhaalservice.

Inzamelen en monitoren

- Zorg dat bij de patiënt bekend is dat hij/zij zijn/haar ongebruikte geneesmiddelen kan inleveren bij de apotheek, en ook op welke manier hij/zij dit kan doen.

Voorbeelden

Verduurzaming bij de Orion Apotheek

De [Orion apotheek](#) in Amersfoort heeft verduurzaming tot een van hun prioriteiten gemaakt. Zo maken ze naast fietskoeriers en de kijksluiter ook gebruik van een leefstijlcoach die met de patiënt in gesprek gaat om te kijken hoe hun leefstijl veranderd kan worden om minder afhankelijk van medicatie te zijn.

Afbouwen slaappillen met project 'Benzomoe'

In dit project zoekt apotheek Orion proactief naar patiënten die 'benzomoe' zijn. Dit doen ze door doosjes met afspraakkaarten (met QR-codes) mee te geven bij het ter hand stellen van slaappillen. Vervolgens kunnen de patiënten een afspraak inplannen. De apothekers ondersteunen bij het afbouwen met logische afbouwschema's.

Lees meer over [project Benzomoe](#).

Doelmatig voorschrijven bij apotheek Asten

Het [Astense systeem](#) van een digitaal receptenboek zorgt voor helderheid en eenduidigheid. 'Als iemand voor vijf dagen pijnstillers nodig heeft, schrijven we ook voor vijf dagen voor. Elders wordt afgerond op

een pakje, waardoor veel geneesmiddelen bij het vuilnis of milieu belanden', aldus apotheker Hooijman. Resultaat is dat patiënten niet langer dan strikt noodzakelijk geneesmiddelen gebruiken en dat er minder medicijnresten in het oppervlaktewater terecht komen. Asten levert 20% minder af dan gemiddeld wat tot een evenredige afname van medicijnresten in het water leidde.

Praktijkverhalen apothekers en duurzaamheid

Meer inspirerende praktijkverhalen over hoe apothekers zich inzetten om de geneesmiddelenzorg duurzamer te maken zijn te vinden op de website van de [apothekersorganisatie KNMP](#).

Ziekenhuisapotheker (en Poliklinisch Apotheker)

Als ziekenhuisapotheker ben je verantwoordelijk voor de medicatie tijdens opname in het ziekenhuis of voor een (dag)behandeling. Hierbij wordt thuismedicatie omgezet naar ziekenhuismedicatie aan de hand van het actuele medicatieoverzicht. Bij ontslag naar huis worden de ziekenhuismedicatie en de mutaties weergegeven in een nieuw medicatieoverzicht.

Patiënten kunnen de ontslagmedicatie, de medicatie op recept via de huisartsenpost of polikliniek vaak afhalen bij de poliklinische apotheek in het ziekenhuis.

Omdat je als ziekenhuisapotheker (en poliklinische apotheker) direct betrokken bent bij de levering en mutaties van de opname- en ontslagmedicatie, biedt dit mogelijkheden om op het grensvlak van eerste en tweede lijn en binnen de tweede lijn medicatieverspilling tegen te gaan.

Groene inzichten

Bewustwording

- Breng de geneesmiddelenstroom schematisch in kaart, van inboeken tot afvalverwerking, en maak de verspilling per stroom inzichtelijk door te meten hoeveel geneesmiddelverpakkingen er per jaar worden weggegooid, door bijvoorbeeld het verstrijken van de houdbaarheidstermijn of het niet terug in de keten brengen nadat ze over zijn.

Voorraadbeheer

- Deel niet courante geneesmiddelen via een deelmarktplaats zoals PharmaSwap.
- Koop bijvoorbeeld in aan de hand van gebruik, bijvoorbeeld via jaaroverzichten uit het ziekenhuisapotheek informatiesysteem.
- Zet medicatie per patiënt per aflevermoment centraal uit, handmatig of elektronisch (distributierobot).
- Houd bij hoeveel geneesmiddelen er niet aan de patiënt worden toegediend (zie Stappenplan Groen-Erwt).

Gepast voorschrijven en ter hand stellen

- Kijk of bij bepaalde (kortdurende) opnames patiënten hun thuismedicatie kunnen doorgebruiken in het ziekenhuis.
- Zorg dat de patiënt bij ontslag een duidelijk overzicht heeft van de medicatie zodat er geen verwarring is en daardoor verspilling.
- Voorkom dat men voor een te lange periode medicatie, zoals oxycodon, meegeeft bij ontslag na OK.
- Met scantechnologieën zoals MedEye is het mogelijk om in kleine hoeveelheden af te leveren en inzage te krijgen in het daadwerkelijk gebruik, waardoor verspilling wordt voorkomen.
- Inventariseer bij ontslag uit het ziekenhuis wat de patiënt nog thuis heeft aan geneesmiddelen.

Inzamelen en monitoren

- Zorg voor een inzamelpunt in het ziekenhuis en geef duidelijk aan waar deze zich bevindt.

Medicatie-robot Pill Pick

In het Erasmus MC werkt medicatie-robot Pill Pick, die voor de patiënten de geneesmiddelen selecteert en doseert.

Jeroen Bosch Apotheek

Jeroen Bosch Apotheek heeft de geneesmiddelverspilling in kaart gebracht en werken nu met het Robotsysteem SwissLog Healthcare. Deze robot verpakt medicatie per eenheid per patiënt. Door barcodescanning is het mogelijk om de niet gebruikte eenheden weer terug te boeken in de voorraad.

Doorgebruik van thuismedicatie

Een pilot in 2017 met het doorgebruiken van thuismedicatie bij een ziekenhuisopname heeft veelbelovende resultaten opgeleverd. De pilot is uitgevoerd op acht verpleegafdelingen van zeven Nederlandse ziekenhuizen. Wanneer patiënten niet langer van medicatie hoeven te wisselen maar hun eigen, vertrouwde geneesmiddelen kunnen doorgebruiken wordt verspilling voorkomen. Ook leidt het tot tijdsbesparing voor het ziekenhuispersoneel en grotere tevredenheid van pa-

tiënten. In de pilot was de totale economische waarde van verspilde medicatie gereduceerd met 39,5% van 3.983 euro naar 2.411 euro per 100 patiënt dagen.

(Bron: Inspiratiegids Op weg naar een Duurzame Farmacieketen.)

“ In tegenstelling tot de extramurale apotheek is de uitgifte van medicatie bij de intramurale apotheek veel korter. De gemiddelde verpleegduur is 5,2 dagen waardoor de focus meer gericht is op korte behandeling. Dit terwijl de verpakkingen van medicatie meer gericht zijn op de extramurale apotheek. Medicatie op maat toedienen zonder verspilling is samen met doorgebruik van thuismedicatie de oplossing om intramuraal verspilling terug te dringen.

Thom Joosten, onderzoeksstudent medicijnverspilling

Voorbeelden

Voorschrijver

Als arts heb je een belangrijke rol in het tegengaan van geneesmiddelenverspilling vooral ook door op dit onderwerp samen te werken met de apotheek.

Het begin van een behandeltraject is vaak bepalend voor het vervolg. Wat en hoe je dan voorschrijft, bepaalt vaak het gebruik voor het verdere traject. Pijnpatiënten bijvoorbeeld, zijn niet altijd geholpen met chronische medicatie. Het risico op verspilling kan hierbij worden meegewogen.

“ Soms kunnen een aantal woorden in een consult enorme impact hebben. Door bijvoorbeeld de patiënt goed uit te leggen dat en waarom een bepaald medicijn slechts eenmalig wordt voorgeschreven.

Jessie Neffke, huisarts

Groene inzichten

Bewustwording

- Heb aandacht voor een gezonde leefstijl van patiënten.
- Maak gebruik van de [Klimaatdokter](#).

Voorraadbeheer

- Minimaliseer de eigen voorraad door bijvoorbeeld maar 1 of 2 spoedsets per praktijk te hebben.
- Indien mogelijk bij medicatiewijziging eerst de oude voorraad bij de patiënt thuis opgebruiken.

Gepast voorschrijven en ter hand stellen

- Schrijf startmedicatie maximaal voor 15 dagen voor.
- Bespreek de werking, bijwerking en belang t.b.v. de therapietrouw (wat gebeurt er als je het geneesmiddel niet of niet volgens voorschrift inneemt).
- Voer bij baxtermedicatie pas wijzigingen door op het moment dat de rol opgebruikt is.
- Probeer de afleverhoeveelheid af te stemmen op de behoefte en de situatie van de patiënt.
- Let goed op standaardinstellingen in het systeem van afleverhoeveelheden.
- Niet standaard medicatie op naam voorschrijven maar alleen als verpleegkundige dit aanvraagt. Bij voor-

- schrijven op naam voor korte periode voorschrijven vanwege korte opnames.
- Schrijf kleinere hoeveelheden voor tijdens een instabiele fase waarbij medicatie vaak aangepast wordt of in de terminale fase.
- Informeer de apotheek wanneer een patiënt palliatief is. Dit voorkomt onnodig bezorgen van geneesmiddelen.
- Overleg binnen jouw FTO groep over een voorkeursassortiment en voor te schrijven aantallen.
- Leg afspraken vast in een Elektronisch Voorschrijf Systeem.

Inzamelen en monitoren

- Maak het retourneren van ongebruikte geneesmiddelen onderdeel van het consult.
- Maak patiënt ervan bewust dat ingeleverde medicatie vernietigd moet worden en (nog) niet hergebruikt wordt.
- Monitor de medicatie van polyfarmacie patiënten.

Voorbeelden

Duurzame Huisartsen

De [Klimaatdokter](#), de [Groene Huisarts](#) en de [Duurzame Huisarts](#) bestaan uit Specialisten Ouderengeneeskunde en huisartsen die zich inzetten voor de verduurzaming van de zorg. Omdat zij geloven dat duurzame zorg en goede patiëntenzorg hand in hand gaan.

de voorraad bijhoudt en op tijd bijbestelt, blijft er uiteindelijk minder over. Zie ook het voorbeeld van [Farmabuddy bij de Apotheeker](#) in deze gids.

Synchronisatie herhaalmedicatie

Synchronisatie van herhaalmedicatie bevordert therapietrouw. Dit gebeurt in samenwerking met de apotheek. Artsen komen door de frequentie van herhaalrecepten te weten hoe het is gesteld met de therapietrouw van de patiënt.

Terminale fase

In de terminale fase met pijnbestrijding of palliatieve sedatie wil je niet dat een patiënt zonder medicatie komt te zitten. Ook wil je niet dat wanneer de patiënt snel komt te overlijden er veel medicatie overblijft. Door een goede samenwerking met de thuiszorg die

Verpleegkundige

Als verpleegkundige heb je een belangrijke rol bij het tegengaan van geneesmiddelverspilling.

Verpleegkundigen zijn degenen, of ze nu werken binnen het ziekenhuis, zorginstelling of bij mensen thuis, zicht hebben op therapietrouw, effectiviteit, eventuele bijwerkingen, en het medicijnafval. Verpleegkundigen hebben hierdoor een belangrijke signalerende functie, ook als het gaat om geneesmiddelverspilling.

Groene inzichten

Bewustwording

- Houd bij en maak inzichtelijk welke geneesmiddelen en hoeveel er (op iedere afdeling) worden weggegooid of geretourneerd.
- Gebruik deze gegevens en de signalerende rol die je als verpleegkundige hebt om ook meer bewustwording bij arts en apotheker te creëren.

Voorraadbeheer

- Maak gebruik van een gedeelde voorraad in plaats van voorraden per afdeling. Of stem met andere afdelingen af voordat je een nieuwe bestelling bij de apotheek doet.
- Maak iemand eindverantwoordelijk voor het bestellen.

Gepast voorschrijven en ter hand stellen

- Geef feedback en deel ervaringen met de voorschrijver en apotheker.

- Maak gebruik van de signaleringsfunctie van de wijkverpleegkundige.
- Maak afspraken over hoe om te gaan met intermitterend gebruik, ongebruikte voorraad en terugkerende klachten.
- Maak gebruik van de technische mogelijkheden om medicatie op pilniveau te controleren zodat op maat kan worden toegediend.
- Alleen medicatie op naam aanvragen als dit echt moet. Dan kleine hoeveelheden leveren vanwege korte opnames.

Inzamelen en monitoren

- Zorg dat restmedicatie op de juiste manier wordt geretourneerd.
- Maak inzameling van ongebruikte geneesmiddelen op de afdeling zo laagdrempelig mogelijk.

Voorbeelden

MedEye

Voordat een geneesmiddel aankomt bij de patiënt, vinden er verschillende informatie- en fysieke overdrachten in het ziekenhuis plaats. Deze complexiteit leidt soms tot fouten.

MedEye is gebouwd om verpleegkundigen te helpen bij het veiliger en efficiënter toedienen van alle soorten medicatie. Pillen, capsules maar ook GDV-medicatie, injecties, infusen en alle andere soorten medicatie kunnen door MedEye worden geverifieerd. Hierdoor kan op pilniveau worden afgeleverd en wordt verspilling daardoor voorkomen. Daarnaast zorgt MedEye voor een veilige dubbele controle van high risk medicatie.

Automatische medicijndispenser

De Medido Connected is een slimme medicijndispenser, die werkt met een volautomatisch uitgiftesysteem. Het zorgt ervoor dat je de juiste geneesmiddelen op het juiste moment ontvangt en eraan herinnerd wordt deze in te nemen. Dit systeem bevordert zo de therapietrouw en uitgifte op maat en voorkomt daardoor verspilling.

De Medido Connected is bedoeld voor mensen die veel geneesmiddelen gebruiken op verschillende momenten op een dag. Het kan ingewikkeld zijn om deze op de juiste manier in te nemen. Vaak is er dan ondersteuning vanuit de omgeving of van de thuiszorg.

Drogist

Naast apotheken leveren ook drogisterijen verantwoorde zorg aan hun klanten, als het gaat om zelfzorggeneesmiddelen. Verantwoord houdt onder meer in dat er niet méér geneesmiddelen worden verkocht dan nodig is. Dit voorkomt dat de geneesmiddelen over de houdbaarheidstermijn heen raken en weggegooid moeten worden.

Verantwoorde zorg omvat ook persoonlijke voorlichting over de juiste keuze voor de juiste kwaal en advies over het juiste gebruik. Dat houdt soms ook in om niets te doen of te verwijzen naar de huisarts.

Zelfzorggeneesmiddelen worden vaak bewaard in een medicijnkastje voor het hele gezin. Drogisterijen kunnen de klant adviseren om de inhoud regelmatig te doorlopen zodat ze weten wat er in huis is. Ook kunnen ze de klant informeren over de weggooiwijzer van medicijnen.

Groene inzichten

Bewustwording

- Besteed in de winkels met je team regelmatig aandacht aan verspilling om de bewustwording te vergroten.
- Adviseer de klant om de inhoud van het medicijnkastje regelmatig te doorlopen om te zien wat er in huis is.

Voorraadbeheer

- Beperk je voorraad tot een minimum aan de hand van verkoopdata.
- Hanteer bij verkoop het First In First Out (FIFO) / First Expired First Out (FEFO) principe.
- Voer in de winkel regelmatig controles uit op resterende houdbaarheid op je producten.
- Verkoop aan consumenten alleen geneesmiddelen met een voldoende lange houdbaarheidstermijn.

Inzamelen en monitoren

- Informeer de klant bij vragen over waar geneesmiddelen naartoe gebracht kunnen worden als deze over de datum zijn: naar de apotheek of bij de milieustraat van de gemeente.

Online aankoop van zelfzorggeneesmiddelen

Als iemand een zelfzorggeneesmiddel wil bestellen, verschijnt op het scherm de geneesmiddeleninformatie die nodig is om een juiste en verantwoorde keuze te maken. Ook verschijnt er informatie over het juiste gebruik.

Daarna kan de klant doorklikken naar de bestelling. Klanten kunnen niet meer dan drie pakjes van hetzelfde geneesmiddel tegelijk bestellen en er wordt gecontroleerd op leeftijd. Zo kan onder meer voorkomen worden dat klanten te veel geneesmiddelen kopen of geneesmiddelen die niet voor hen geschikt zijn en deze na verloop van tijd over de houdbaarheidstermijn heengaan en moeten worden weggegooid. In 2022 zal een weggooiwijzer voor geneesmiddelen en verpakkingen van geneesmiddelen ontwikkeld worden om de kennis bij consumenten hierover te vergroten.

Voorbeelden

Patiënt

Als patiënt kun je zelf ook bijdragen aan het voorkomen van geneesmiddelenverspilling. Denk aan het zorgvuldig gebruik van je medicatie, conform het advies van de arts en apotheker, en het terugbrengen van ongebruikte geneesmiddelen naar de apotheek. Door je medicatie volgens het voorschrift van je arts te gebruiken voorkom je dat klachten verergeren en dat er geneesmiddelen overblijven. Het verergeren van klachten kan bovendien leiden tot meer of zwaardere zorg en dus ook tot de noodzaak van het gebruik van meer medicijnen. Zorg altijd dat je goed op de hoogte bent van de informatie over de werking van geneesmiddelen, ook als er van merk gewisseld wordt.

“ **Het doet me letterlijk pijn dat ik medicijnen die voor mij levensreddend zijn moet weggoien.**
Patiënt

Groene inzichten

Bewustwording

- Richt je zoveel mogelijk op een gezonde leefstijl om ziekte waar mogelijk te voorkomen.
- Zorg dat jezelf goed weet waarvoor, hoe vaak, hoe lang, en h^oe je een medicijn moet gebruiken, en bewaren.
- Zorg dat je de voorschrijver en/of apotheker op de hoogte stelt van bijwerkingen of twijfels die je hebt.

Voorraadbeheer

- Door digitale tools zoals een patiënten portaal te gebruiken, krijg je inzicht in hoeveel, wanneer en welke geneesmiddelen je gebruikt.
- Houd goed bij welke en hoeveel geneesmiddelen je nog in huis hebt en bespreek dit met de arts of apotheker.
- De herinneringen bij gebruik van bestelapps maken het op het juiste moment bestellen eenvoudig.
- Bij herhaalmedicatie: check minimaal één keer per jaar samen met voorschrijver en/of apotheker of het geneesmiddel nog nodig is.

Gepast voorschrijven en ter hand stellen

- Bespreek niet medicamenteuze opties met je arts.
- Bespreek met de voorschrijver en apotheker voor welke periode je het beste medicijnen mee kunt krijgen, rekening houdend met kans op verspilling.
- Check of je alles goed begrepen hebt en weet hoe je je geneesmiddelen moet gebruiken en bewaren.
- Als je veel geneesmiddelen gebruikt, kan een medicijnrol (baxterrol) een optie zijn. Zo krijg je per één of twee weken afgepast wat nodig is.
- Gebruik je geneesmiddelen zoals voorgeschreven. In geval van bijwerkingen of andere vragen over de behandeling bespreek het met de voorschrijver of apotheker. Geef ook aan als je bent gestopt met geneesmiddelen.

Inzamelen en monitoren

- Spoel ongebruikte geneesmiddelen en vloeibare restanten nooit door de gootsteen of toilet.
- Lever ongebruikte geneesmiddelen en glazen flesjes met vloeibare medicijnresten in bij de apotheek of milieustraat.

Voorbeelden

Apotheek.nl

Bekroond om de betrouwbaarheid is [Apotheek.nl](#) al 4 keer tot de Beste Medicijnwebsite van Nederland bekroond. De hoge waardering van de site is het resultaat van de nauwkeurige werkwijze van het KNMP team. En het is het resultaat van de missie om medicijngebruikers in Nederland te voorzien van juiste, actuele en praktische medicijninformatie.

Mijn Geneesmiddel in Beeld

Mijn Geneesmiddel in Beeld is een overzicht van alle praktische informatie die je als patiënt nodig hebt over je geneesmiddelen. In één oogopslag is te zien welke middelen je moet nemen, in welke dosering en op welke tijdstippen. [Mijn Geneesmiddel in Beeld](#) is een service van de apotheek. Het is bedoeld voor iedereen die meerdere geneesmiddelen krijgt voorgeschreven.

Patiëntenfolder Klimaatdokter

In de [Patiëntenfolder](#) van de Klimaatdokter staan veel nuttige tips voor patiënten om geneesmiddelverspilling te voorkomen. De folder is een samenwerking tussen De Klimaat Dokter, De Duurzame Huisarts en De Groene Huisarts.

De KIJKsluiter

Stichting [KIJKsluiter](#) biedt praktische oplossingen voor begrijpelijke voorlichting in de zorg. Dit kan therapietrouw bevorderen en daarmee medicijnverspilling tegengaan. KIJKsluiter is een platform van ongeveer 10.000 animatievideo's waarin de belangrijkste informatie uit de bijsluiter van een medicijn in begrijpelijke spreektaal wordt uitgelegd. KIJKsluiter wordt aangeboden door de zorgverleners.

Zorgverzekeraar

De zorgverzekeraar heeft als rol om goede en toegankelijke zorg voor iedereen te organiseren. Met als doel dat iedere verzekerde binnen redelijke tijd en binnen redelijke afstand de zorg die hij of zij nodig heeft, uit het basispakket kan krijgen. De zorgverzekeraar is direct betrokken bij de keuzes in de zorg die betrekking hebben op de kosten van de zorg, het dagelijks leven van de cliënt en op het milieu. Heel vaak is zinnige (of passende) zorg die beter is voor de patiënt ook duurzame zorg. Denk bijv. aan het stoppen van overbodige medicatie, bijv. op basis van een medicatiebeoordeling. Duurzamere zorg en het beperken van de stijging van zorg in combinatie met maatschappelijke kosten gaan daarom vaak hand in hand.

Groene inzichten

Bewustwording

- Ondersteun pilots naar de omvang van de problematiek van geneesmiddelverspilling.
- Ondersteun opschaling van (inter)nationale goede praktijkvoorbeelden.
- Verspreid goede voorbeelden onder zorgaanbieders tijdens de inkoopgesprekken.
- Breng de tips die staan onder tabblad 'patiënt' onder de aandacht van je verzekerden.

Voorraadbeheer

- Maak langdurige voorspelbare afspraken met leveranciers en voorkom wisselend beleid. Hierdoor wordt o.a. voorkomen dat voorraden overblijven.
- Neem in het inkoopcontract met de leverancier van preferente geneesmiddelen geen eisen op over de resterende houdbaarheidstermijn.
- Ondersteun onderzoek naar verlengde houdbaarheidstermijnen.

Gepast voorschrijven en ter hand stellen

- Creëer een inkoopstelsel waarbij financiële prikkels uitgifte op maat (ook bij baxter patiënten), de-prescriben, bevorderen van therapietrouw en leefstijl-

coaching niet in de weg staan (bijvoorbeeld door milieu-impact hierin mee te wegen). Maak afspraken met de apotheker over een zorgprestatie duurzame farmacie waarbij gepaste uitgifte wordt bevorderd en vergoed.

- Investeer in inzet van diagnostische testen, zoals farmacogenetische testen maar ook door middel van moleculaire diagnostiek, waardoor een behandeling effectiever wordt en onnodig gebruik, dus verspilling, wordt voorkomen.
- Verken met de veldpartijen de mogelijkheden om duurzame heruitgifte toe te staan.
- Stimuleer samenwerkingsvormen tussen de beroepsgroepen in de eerste- en tweede lijn. Zorg voor afgestemd inkoopbeleid voor apothekers en huisartsen om duurzaam voorschrijven te stimuleren.

Inzamelen en monitoren

- Doe mee met de landelijke inzamelweek in de Week van Ons Water door verzekerde aan te moedigen hun ongebruikte medicijnen in te leveren bij de apotheek.
- Onderzoek de mogelijkheden om het inleveren van ongebruikte geneesmiddelen te stimuleren of te belonen.

Voorbeelden

Goed voorbereid naar de dokter

Verzekeraar CZ maakt verzekerden bewust van hoe ze goed voorbereid naar de dokter kunnen gaan. Voor meer informatie zie:

[Goed gesprek met de dokter](#)

- Speciaal contract met verzekeraar CZ, beloningsstructuur apotheek niet gebaseerd op aantal terhand stellingen.

Bijzonder contract voor apotheek Asten

Alphega apotheek Asten heeft de eerste CZ Zorgovereenkomst exceptionele extramurale farmacie (EEF) ondertekend. De apotheek krijgt dit contract voor haar uitmuntende farmaceutische patiëntenzorg.

CZ groep wil zo individuele zorgaanbieders belonen. Serge van Dijk, Zorginkoper farmacie bij CZ: 'Alphega apotheek Asten verleent zeer goede zorg. Patiënten ontvangen in iedere levensfase de extra intensieve zorg die zij nodig hebben. Daarnaast is de zorgverlening doelmatig, wat ten goede komt aan de betaalbaarheid van de zorg. Daarvoor verdient Apotheek Asten waardering. Die krijgt zij in de vorm van dit speciale contract.'

[Lees meer](#)

Huisbezoek voor juist gebruik van medicatie

Patiënten zitten vaak met vragen en onduidelijkheden over veranderingen in hun medicatie. De Coöperatieve apothekersvereniging West-Friesland zet zich samen met Zorg Zoals de Westfries het Wil in om op huisbezoek te gaan bij patiënten, om hen te helpen met een juist gebruik van medicatie. Uit een onderzoek onder kwetsbare ouderen in Stede Broec blijkt dat huisbezoek een doeltreffend middel is om verkeerd en onnodig medicijngebruik op te sporen.

Zie [Huisbezoek doeltreffend middel](#)

Experiment in Nederland: medicijnen in draagbare mini-kluis

Het Elisabeth-TweeSteden ziekenhuis, ReMediZ en zorgverzekeraar VGZ doen samen een pilot om verspilling van dure medicijnen tegen te gaan, door ze te bewaren in een Meds Safe kluisje, zodat ongebruikte medicijnen later opnieuw kunnen worden uitgegeven.

[Lees meer](#)

“Therapietrouw is belangrijk bij het tegengaan van verspilling en moet dus mee gewogen worden bij vergoedingen. Patiënten die testosteron moeten gebruiken bijvoorbeeld, krijgen dit via dagelijkse toediening op de huid of via een injectie eens per 14 weken. De terapietrouw staat bij de dagelijkse variant onder druk. Elke dag een plakkerige gel op je bovenarmen smeren is geen pretje en bovendien wordt het middel via huidcontact gemakkelijk overgedragen. Met de spuit is een patiënt er voor 14 weken vanaf.

Johan de Graaf, Voorzitter Hypofyse vereniging

Overheid

De overheid heeft verschillende rollen, van regelgever en toezichthouder op de medicatieveiligheid tot aanjager van duurzaamheid. Voor de actualisatie van wet- en regelgeving kan het nodig zijn om met het werkveld pilots of projecten uit te voeren om het systeem aan te passen aan nieuwe innovatieve ontwikkelingen en een veranderende maatschappij.

Het is van belang dat het tegengaan van verspilling in nieuwe en bestaande (internationale) wet- en regelgeving een nadrukkelijke rol krijgt en/of beter geïmplementeerd wordt. Tegelijkertijd is de overheid aanjager van nieuwe initiatieven door het mobiliseren van mensen en middelen of het verbinden van netwerken en coalities. Vaak vergt dit op gebied van duurzaamheid ook interdepartementale samenwerking.

Groene inzichten

Bewustwording

- Ondersteun onderzoek naar de omvang van de problematiek van geneesmiddelenverspilling.
- Ondersteun onderzoek naar goede (inter)nationale voorbeelden.
- Faciliteer het maatschappelijk debat, bijvoorbeeld met een publiekscampagne.

Voorraadbeheer

- Faciliteer het gebruik van PharmaSwap door veldpartijen.
- Voorkom het optreden van verspilling als gevolg van nieuwe wet- en regelgeving, bijv. in het kader van het tegengaan van geneesmiddelentekorten.
- Neem bestaande regelgeving onder de loep op het tegengaan van verspilling.

Gepast voorschrijven en ter hand stellen

- Faciliteer een systeem waarbij de samenwerking tussen zorgprofessionals wordt bevorderd en waarbij financiële prikkels de uitgifte op maat, de-prescriben en

leefstijlcoaching niet in de weg staan maar stimuleren.

- Verken de mogelijkheden om duurzame uitgifte (heruitgifte) mogelijk te maken. De regel van de 'Falsified Medicine Directive (FMD)' dat verpakkingen binnen de 10 dagen termijn retour moeten, is hierbij de grootste belemmering. Door dit op Europees niveau onder de aandacht te brengen kan deze belemmering mogelijk worden voorkomen. Dit zou kunnen worden vervangen door het criterium dat het oordeel of een geneesmiddel (nog) goed is, aan de apotheker is.

Inzamelen en monitoren

- Zorg voor goede communicatie richting de patiënt in de landelijke inzamelweek in de Week van Ons Water.
- Draag zorg voor goede afspraken tussen apotheken en gemeentes over verantwoord vervoer en afvalverwerking door de gemeente waar dit nog niet goed is geregeld.

Voorbeelden

Onderzoek naar heruitgifte

Ongebruikte medicijnen zouden, na een kwaliteitscontrole in de apotheek, opnieuw uitgegeven kunnen worden aan een andere patiënt die precies dat medicijn nodig heeft.

Binnen de Coalitie Duurzame Farmacie heeft de Vereniging Innovatieve Geneesmiddelen het initiatief genomen voor een [haalbaarheidsstudie](#) naar de mogelijkheden van heruitgifte op juridisch, logistiek, financieel en (ICT) technisch gebied. Een mooie oplossing, mits we er ook aan de voorkant alles aan doen om verspilling te voorkomen!

Charlotte Bekker heeft een speciale werkwijze bedacht om heruitgifte mogelijk te maken. Zij won de [Hermesdorp Talentprijs 2020](#) met haar onderzoek naar hoe geneesmiddelverspilling kan worden tegengegaan van oncologische medicijnen.

Green Deal Duurzame Zorg

In de Ketenaanpak Medicijnresten uit Water werkt de Rijksoverheid samen met alle partijen die in deze keten een rol spelen. De waterschappen, drinkwatermaatschappijen, gemeenten, de farmaceutische sector en

veel partijen uit de zorgsector werken samen om medicijnresten in oppervlakte- en grondwater terug te dringen.

Alleen door een gezamenlijke aanpak, met maatregelen in de geneesmiddelenketen tot bij de waterzuivering, kan het probleem worden opgelost. Uitgangspunt daarbij is én blijft dat geneesmiddelen toegankelijk blijven voor iedereen die ze nodig heeft. De partijen hebben afgesproken pragmatisch te werken. Dat betekent niet afwachten, maar nú al handelen waar dat kan.

Binnen de Green Deal Duurzame Zorg werken de overheid en partijen uit de zorg aan het verminderen van het gebruik van contrastmiddelen en psychofarmaca. Doel is om minder medicijnresten in het afvalwater terecht te laten komen.

[Lees meer](#)

Handreiking doelmatigheid en duurzaamheid in kwaliteitsstandaarden

Met deze handreiking willen we makers van kwaliteitsstandaarden (zorgstandaarden, richtlijnen, modules, etc.) handvat-

ten bieden om in het zorgproces op zoek te gaan naar verbeteringen om doelmatigheid en duurzaamheid van de zorg te vergroten. In deze handreiking is er specifiek aandacht voor het opsporen van verbeteringen in financieel-economische, sociale en milieu-impact.

De ervaring leert dat de eerste stap in dit proces is te leren zien welke impact keuzes in de zorg hebben op bijvoorbeeld de kosten van zorg, het dagelijks leven van de cliënt en op het milieu. Met betrekking tot dat laatste: vaak is duurzame zorg ook betere zorg. Het uitvoeren van een medicatiebeoordeling en het stoppen met overbodige medicatie leidt veelal tot betere zorg, maar het is ook duurzamer en goedkoper.

[Lees meer](#)

Implementatieplan

Praktisch

Implementatieplan

Het doel van dit implementatieplan is om de ketenpartners op weg te helpen om met de inspiratiegids aan de slag te gaan en de eerste stappen te zetten.

De Coalitie Duurzame Farmacie heeft de inspiratiegids Verspil geen Pil ontwikkeld voor alle ketenpartners in de medicijnketen om een bijdrage te leveren aan het voorkomen van geneesmiddelverspilling. Deze ketenpartners zijn: geneesmiddelen producenten, groothandels, voorschrijvers, apothekers, verpleegkundigen, patiënten, drogisterijen, zorgverzekeraars en de overheid. In de inspiratiegids staan praktische tips en praktijkvoorbeelden per ketenpartner hoe iedereen hier concreet mee aan de slag kan gaan. Om ketenpartners te helpen aan de slag te gaan met de eerste stappen, hebben we dit implementatieplan opgesteld.

Tip 1 Begin met de verspilling in kaart te brengen!

1

Daag jezelf uit om verspilling in kaart te brengen.

2

Maak een **stroom-schema** van het bedrijfsproces. Klik op [deze link](#) voor een instructie.

3

Kijk samen met de organisatie naar de processen. Bij welke stap in het proces wordt er verspild?

4

Werk dit uit aan de hand van het stappenplan van bijvoorbeeld [GroenErwt](#). Ga zo het percentage geneesmiddelverspilling na.

5

Neem de Toolkit Verspil geen Pil door voor maatregelen tegen verspilling en kijk welke tips bij jouw bedrijfsproces passen.

10

Meet het effect van de maatregel door de verspilling opnieuw te berekenen en evalueer aan het einde van periode of je het doel hebt bereikt door na te gaan of het percentage van de verspilling gereduceerd is. **Herhaal deze meting periodiek** voor continue verbetering.

9

Evalueer de maatregel na een periode. Is er verbetering mogelijk?

8

Voer de maatregel uit en betrek de organisatie hierbij.

7

Maak een **plan van aanpak**.

6

Bepaal binnen welk **termijn** je het doel van de maatregel(en) wil bereiken.

In het kader van het Brancheplan Duurzaam Verpakken, willen we verspillingcijfers beter in kaart brengen. Wij zouden daarom graag de in kaart gebrachte percentages ontvangen indien mogelijk. Wij streven ernaar om de huidige cijfers te vergelijken met de toekomstige cijfers hoe we in de tijd met elkaar voortgang boeken. Werkt u graag hieraan mee? Mail uw verspillingcijfers naar: info@duurzamefarmacie.nl

Tip 2 Wees transparant ten behoeve van een voorspelbare medicatieketen

Vraag bij de klant naar de verwachte leveringsbehoefte voor het komende jaar

Vraag bij de klant naar de verwachte leveringsbehoefte voor het komende jaar en stem dit af met de geneesmiddelen producent; probeer piekbelasting te voorkomen; stem het logistieke proces op elkaar af.

Koop in aan de hand van gebruik, bijvoorbeeld via jaaroverzichten.

Minimaliseer de eigen voorraad door bijvoorbeeld maar 1 of 2 spoedsets per praktijk te hebben.

Maak gebruik van je signalerende rol, ook als het gaat om het voorkomen van medicatieverspilling, en kaart intern aan.

Beperk je voorraad tot een minimum aan de hand van verkoopdata.

Houd goed bij welke en hoeveel geneesmiddelen je nog in huis hebt en bespreek dit met de arts of apotheker.

Maak langdurige voorspelbare afspraken met leveranciers en voorkom wisselend beleid. Hierdoor wordt o.a. voorkomen dat voorraden overblijven.

Neem bestaande regelgeving onder de loep op het tegengaan van verspilling.

Tip 3 Stimuleer gepaste uitgiftes

Voorschrijver en apotheker

Maak onderling afspraken over een zo optimaal mogelijke uitgiftehoeveelheid waarbij rekening wordt gehouden met de kans dat het voorschrift van de patiënt gewijzigd moet worden in de tijd.

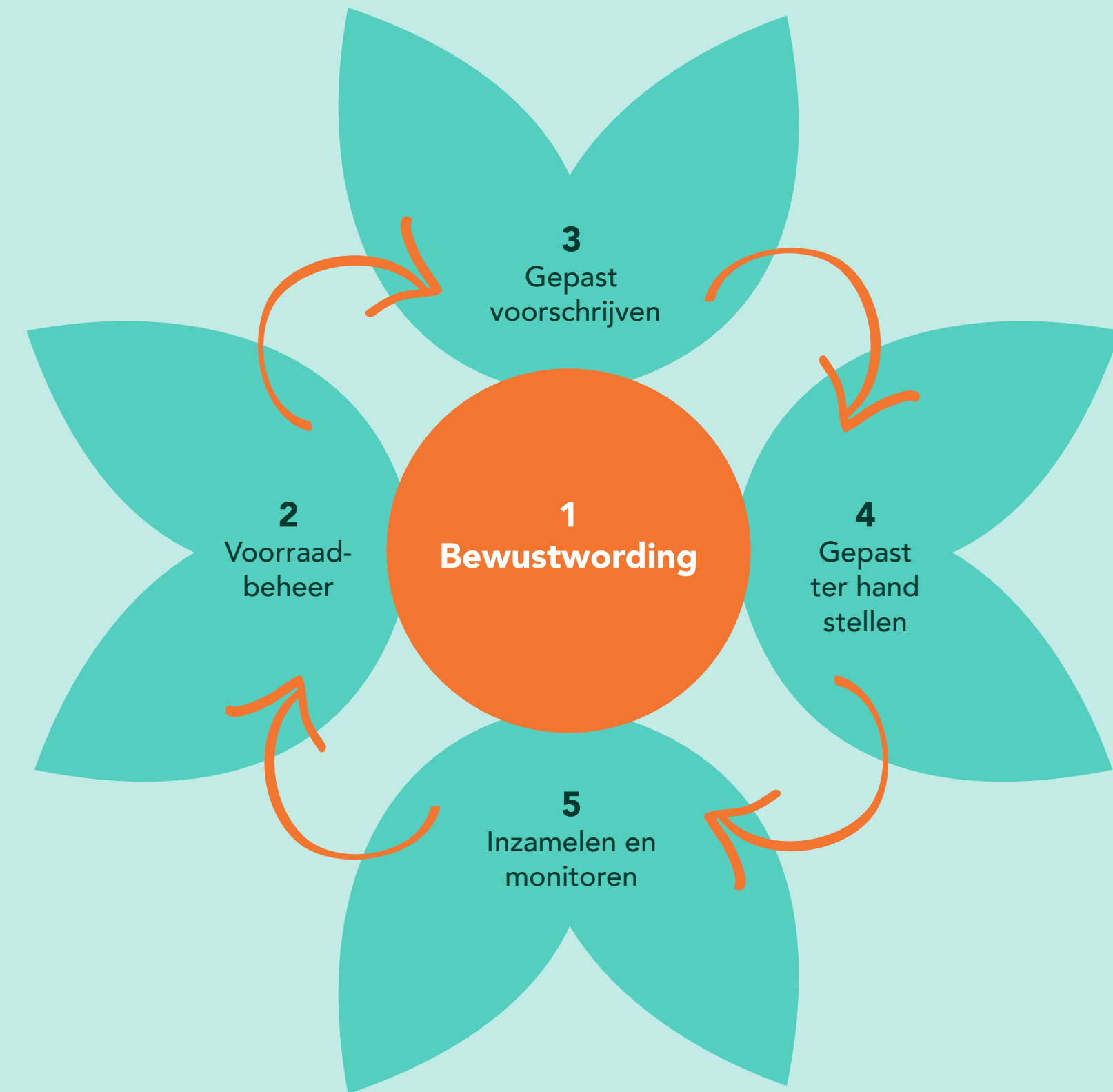
Apotheker

Ga in gesprek met de patiënt en schat in of een wijziging in medicatie te verwachten is. Bij bijvoorbeeld oudere, soms ernstig zieke mensen kan de situatie sneller wijzigen. Pas op basis hiervan de aflevertermijn aan in overleg met de patiënt.

Zorgverzekeraar

Maak afspraken met de apotheker zodat verkeerde financiële prikkels gepaste uitgifte niet in de weg staan.

Voorbeelden thema's

Bewustwording

Voorbeeld: Week van Ons Water

Aanleiding

Meer dan 80% van de Nederlanders houdt weleens medicijnen over na gebruik. Een deel van hen weet niet wat ze met de ongebruikte medicijnen moet doen en spoelt ze door toilet of gootsteen. Hierdoor komt het in het milieu terecht.

Ongeveer eenderde tot de helft van de mensen die wel eens medicijnen overhoudt, weet goed de weg naar de openbare apotheek te vinden om de ongebruikte medicijnen in te leveren. Dat blijkt uit een pilot onderzoek van de Coalitie Duurzame Farmacie (KNMP, VIG, Bogin, Nepharm), IVM en MediSchoon in opdracht van het ministerie van VWS.

Oplossing

Elk jaar organiseren we tijdens de Week van Ons Water in oktober de landelijke inzamelweek waarin we samen met apotheken, geneesmiddelenbedrijven, en alle partners in de zorg éxtra aandacht vragen aan het publiek voor het inleveren van ongebruikte medicijnen.

We roepen alle Nederlanders op om ongebruikte medicijnen in te leveren bij hun apotheek.

De inzamelweek is een initiatief van de Coalitie Duurzame Farmacie, Instituut Verantwoord Medicijngebruik (IVM) en MediSchoon.

De Week van Ons Water is een samenwerking van het ministerie van Infrastructuur en Waterstaat, de Unie van Waterschappen, het Interprovinciaal Overleg, de Vereniging van Nederlandse Gemeenten, de Vewin, het Deltaprogramma en alle waterschappen, provincies, gemeenten en waterbedrijven.

Meer informatie:

www.knmp.nl/actueel

Bewustwording

Bewustwording

Voorbeeld: KIJKsluiter

Aanleiding

Er is een grote behoefte aan laagdrempelige en begrijpelijke voorlichting in de zorg. Ongeveer één op de tien Nederlanders is laaggeletterd en drie op de tien Nederlanders hebben onvoldoende cognitieve vaardigheden om gezondheidsinformatie te begrijpen en toe te passen. Mensen met 'beperkte gezondheidsvaardigheden' hebben meer gezondheidsproblemen en ervaren meer ziektelast ten gevolge van het niet goed opvolgen van adviezen over behandeling en het gebruik van geneesmiddelen. Zij leven gemiddeld zeven jaar korter en negentien jaar minder in goede gezondheid. De hiermee samenhangende gezondheidszorgkosten bedragen jaarlijks enkele tientallen miljarden euro's.

Oplossing

Stichting KIJKsluiter biedt praktische oplossingen voor begrijpelijke voorlichting in de zorg, door gebruik te maken van animatievideo's, iconen, en laagdrempelige software voor distributie en consumptie van informatie.

KIJKsluiter is een platform van ongeveer 10.000 animatievideo's waarin de belangrijkste informatie uit de bijsluiter van een medicijn in begrijpelijke spreektaal wordt uitgelegd.

Op deze wijze draagt de KIJKsluiter bij aan bevorderen van de therapietrouw en daardoor aan het voorkomen van verspilling. KIJKsluiter wordt aangeboden door de zorgverleners.

Meer informatie:

www.kijksluiter.nl

Bewustwording

De bijsluiter van uw medicijn
kort en duidelijk uitgelegd?

Bekijk de video
via

[Klik hier](#)

Voorraadbeheer

Voorbeeld: PharmaSwap

Aanleiding

Verspilling van geneesmiddelen is een hot topic. Naar schatting gaat het om minimaal 100 miljoen euro per jaar. Vrijwel alle aandacht wordt echter besteed aan medicatie die al bij de patiënt is geweest. Apothekers Faber en Oosterhof zagen de verspilling juist in kostbare middelen die in de apotheek op de plank blijven liggen en uiteindelijk vernietigd moeten worden. 'Zonde,' zegt Faber, 'want door bestaande voorraad beter te benutten kunnen we niet alleen veel kosten besparen, maar ook onze ecologische footprint verkleinen. Medicatie productie is namelijk één van de meest vervuilende processen van de gezondheidszorg. Win-win dus!'

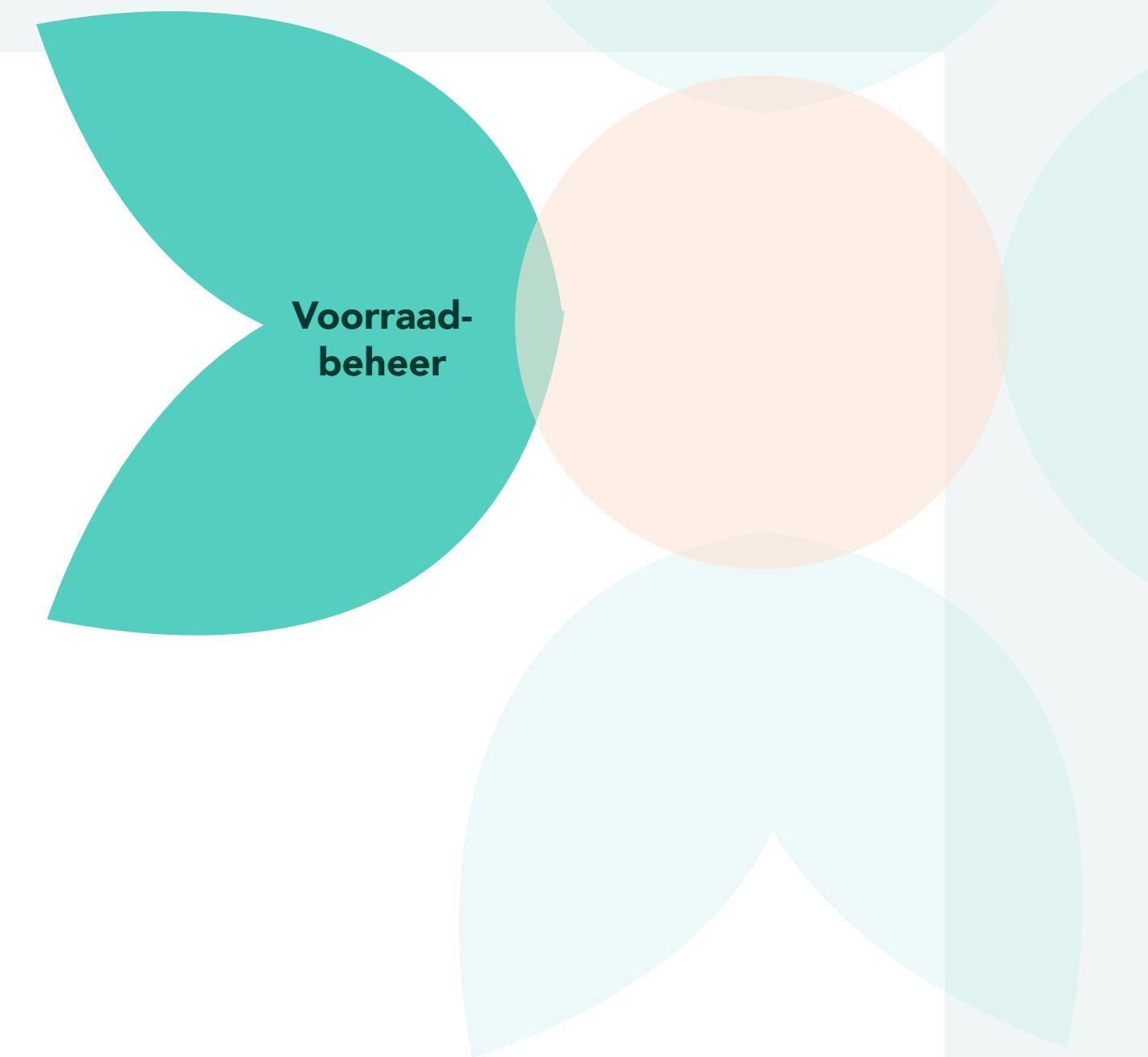
Oplossing

PharmaSwap is de deelmarktplaats om vraag en aanbod van geneesmiddelen te delen. PharmaSwap voorkomt verspilling van geneesmiddelen die de houdbaarheidsdatum naderen. Apothekers kunnen deze unieke deelmarktplaats gebruiken om vraag naar en

aanbod van medicatie te delen. Groothandels kunnen voorraad die de houdbaarheidsdatum nadert aanbieden. Door de reeds aanwezige voorraad beter te benutten, dragen we bij aan een aanzienlijke verlaging van zorgkosten en stimuleren we bovendien verduurzaming van de gezondheidszorg. Het productieproces van medicijnen is immers één van meest vervuilende onderdelen van de gezondheidszorg.

Meer informatie:

www.pharmaswap.nl

Gepast voorschrijven

Voorbeeld: De Klimaatdokter (1/2)

Aanleiding

Het is een groot goed dat we zoveel ziekten kunnen behandelen met geneesmiddelen. Geneesmiddelen zijn echter wel op verschillende manieren schadelijk voor het milieu. Het maken en vervoeren geeft CO₂ uitstoot en via het riool komen ze in ons oppervlaktewater terecht.

Het blijkt dat veel mensen uiteindelijk hun opgehaalde pillen niet gebruiken of niet allemaal nodig hebben. Deze worden regelmatig door de wc gespoeld of met het restafval weggegooid. Geneesmiddelen die teruggebracht worden naar de apotheek mogen niet opnieuw uitgegeven worden. Maar ze moeten dan wel op een manier verwerkt worden dat de schadelijke stoffen niet in de natuur terecht komen.

Oplossing

De Klimaatdokter, De Groene Huisarts en De Duurzame Huisarts bestaan uit specialisten ouderengeneeskunde en huisartsen die zich inzetten voor de verduurzaming van de zorg. Omdat zij geloven dat duurzame

zorg en goede patiëntenzorg hand in hand gaan. Zij bieden verschillende praktische tools, waaronder de Patiëntenfolder. Hierin staan praktische tips om verspilling, onnodig gebruik en afval te voorkomen.

Meer informatie:

<https://deklimaatdokter.nl/patienten-folder/>

Gepast
voorschrijven

DE
KLIMAAT
DOKTER

Gepast voorschrijven

Voorbeeld: De Klimaatdokter (2/2)

Uit de Patiëntenfolder:

- Als uw arts een nieuw middel wil starten, haal dan pas het recept op als u zeker weet dat u het wilt gaan gebruiken. Meestal schrijft uw arts een eerste recept voor twee weken voor. Haal niet meer in huis. Het komt regelmatig voor dat mensen in de beginfase toch niet doorgaan met medicatie, bijvoorbeeld door bijwerkingen.
 - Geef het aan bij uw arts en apotheek als u zelf bent gestopt met geneesmiddelen.
 - Als uw arts medicatie stopt of wijzigt in dosering, kunt u met overgebleven oude geneesmiddelen komen te zitten. Leg daarom geen voorraad aan maar maak uw geneesmiddelen bijna op voordat u een herhaalrecept aanvraagt. Kijk goed naar wat u nog thuis heeft liggen. Vraag ook niet teveel medicatie in een keer aan. Als uw arts de dosering verdubbelt, kunt u ook uw oude voorraad eerst opmaken door 2 tabletten in plaats van 1 te gebruiken. Vindt u het lastig overzicht te houden? Neem uw doosjes mee naar de apotheek en vraag om hulp.
- Gebruikt u 'zo nodig' medicatie? Haal per keer een kleine hoeveelheid in huis zodat u niet onnodig met overgebleven medicatie komt te zitten.
 - Als u veel geneesmiddelen gebruikt, kan een medicijnrol (baxterrol) een optie zijn. Zo krijgt u per 2 weken afgestapt wat u nodig heeft. Dit kan worden thuisbezorgd, waardoor u niet iedere 2 weken langs de apotheek hoeft.

Gepast
voorschrijven

DE
KLIMAAT
DOKTER

Gepast voorschrijven

Voorbeeld: Mijn Geneesmiddel in Beeld

Aanleiding

Niet alle patiënten weten altijd raad met hun geneesmiddelen. Dit komt vaker voor bij patiënten die veel verschillende medicatie gebruiken. Het lukt namelijk niet elke patiënt om daarbij altijd het overzicht te hebben en te houden. Teva biedt ondersteuning hierbij door middel van Mijn Geneesmiddel in Beeld.

Oplossing

Mijn Geneesmiddel in Beeld is een overzicht van alle praktische informatie die een patiënt nodig heeft over zijn of haar medicijnen. De patiënt ziet in één oogopslag welke middelen hij of zij moet nemen, in welke dosering en op welke tijdstippen. Mijn Geneesmiddel in Beeld helpt de patiënt om geneesmiddelen uit elkaar te houden. Het is bedoeld voor iedereen die meerdere geneesmiddelen krijgt voorgeschreven.

Meer informatie:

<https://www.teva.nl/form/mijngib/>

Gepast voorschrijven

Welke informatie staat op Mijn Geneesmiddel in Beeld?

The screenshot shows a digital interface for managing medications. It features a table with columns for patient information, medication details, and usage instructions. Callouts highlight the following elements:

- datum van het overzicht**: Points to the top left of the interface.
- uw gegevens**: Points to the patient information section (Name, Date of Birth, Pharmacy).
- tijdstip en hoeveelheid**: Points to the dosage and frequency columns in the medication table.
- adresgegevens en logo van uw apotheek**: Points to the pharmacy information and logo.
- foto van het medicijn***: Points to the medication image column.
- aanwijzingen voor juist gebruik**: Points to the usage instructions and icons.
- QR code naar instructies**: Points to the QR code for more instructions.
- foto van de verpakking***: Points to the medication packaging image column.
- instructie zoals op de verpakking**: Points to the instruction text at the bottom of the medication row.
- indicatie (waar is het voor?)**: Points to the indication text at the bottom of the medication row.
- bij meerdere pagina's**: Points to the 'teva' logo and page indicator at the bottom right.

Gepast voorschrijven

Voorbeeld: IVM - FTO modules

Het Instituut Verantwoord Medicijngebruik (IVM) is een neutrale organisatie die de kwaliteit, veiligheid en betaalbaarheid van het geneesmiddelengebruik verbetert. Het IVM doet dat door beleid en wetenschap te vertalen naar praktische handvatten voor iedereen die in de dagelijkse praktijk met geneesmiddelen te maken heeft. Het IVM ondersteunt FTO-groepen om de kwaliteit van de overleggen én de samenwerking tussen artsen en apothekers te verbeteren.

IVM heeft een FTO-module ontwikkeld over geneesmiddelen en milieu, waaronder effecten van geneesmiddelresten in het oppervlaktewater en het omgaan met geneesmiddelaafval. De module bevat een interactieve kennistoets.

[Lees meer](#)

Gepast
voorschrijven

Gepast ter hand stellen

Voorbeeld: Farmabuddy

Aanleiding

Het project Farmabuddy heeft als doel de farmaceutische patiëntenzorg te verbeteren voor specifieke groepen en kwetsbare patiënten door apothekersassistenten als apotheekbuddy in te zetten. In de huidige openbare apotheekpraktijk verloopt het contact met deze patiënten, hun mantelzorgers en de betrokken zorgverleners vaak ad hoc. Dit kan tot gevolg hebben dat de kwaliteit van de farmaceutische patiëntenzorg niet optimaal is en de zorg minder efficiënt en doelmatig is.

Oplossing

In het project Farmabuddy krijgen geselecteerde patiënten en hun mantelzorgers vaste contactpersonen in de apotheek: twee apothekersassistenten als apotheekbuddy's. De intensieve farmaceutische patiëntenzorg die patiënt en mantelzorger nodig hebben, wordt zo beter gestructureerd en meer op de patiënt toegespitst. Dit heeft als gunstig bijeffect dat er minder verspillingen optreden omdat mensen de meeste geneesmiddelen gebruiken in de laatste levensfase.

Een Farmabuddy levert samen met collega-zorgverleners intensieve farmaceutische patiëntenzorg die de kwetsbare patiënt en mantelzorger nodig hebben. Momenteel kunnen Farmabuddy's worden ingezet bij patiënten in de palliatieve en terminale fase en bij Parkinson- en dementiepatiënten.

Meer informatie:

<https://www.knmp.nl/patientenzorg/kwetsbare-ouderen/best-practices-ouderenzorg/best-practice-farmabuddy>

Gepast
ter hand
stellen

Gepast ter hand stellen

Voorbeeld: MedEye

Aanleiding

Voordat een geneesmiddel aankomt bij de patiënt, vinden er verschillende informatie- en fysieke overdrachten in het ziekenhuis plaats. Deze complexiteit leidt soms tot fouten.

Oplossing

MedEye is gebouwd om verpleegkundigen te helpen bij het veiliger en efficiënter toedienen van alle soorten medicatie. Pillen, capsules, maar ook GDS-medicatie, injecties, infusen en alle andere soorten medicatie kunnen door MedEye worden geverifieerd. Daarnaast zorgt MedEye voor een veilige dubbele controle van high risk medicatie.

MedEye wordt geleverd met een intelligente scanner voor tabletten en capsules. Deze scanner herkent, door middel van computer vision, alle unieke eigenschappen van de medicatie zoals grootte, vorm, dikte, kleur en breukstreep en vergelijkt deze met de voorgeschreven medicatie uit het EVS. Met de Medeye scanner kan een verpleegkundige alle tabletten en capsules voor

de patiënt simpelweg in een paar seconden scannen en controleren of deze correct zijn. In tegenstelling tot het gebruik van barcodes, kunnen zorginstellingen nu alle 5 controlepunten - met inbegrip van de juiste dosering - in één keer checken en direct documenteren.

Daarnaast kan MedEye ook helpen bij een juiste afhandeling van medicatie die een tweede controle behoeft. Of het inhalers, infuuspompen of spuiten zijn, MedEye helpt bij het veilig en efficiënt afhandelen van de tweede controle en de registratie hiervan

Meer informatie:

[MedEye](#)

Gepast ter hand stellen

Inzamelen en monitoren

Voorbeeld: TEVA Retourbox

Aanleiding

Uit onderzoek van het RIVM bleek dat er in ons land jaarlijks ongeveer 190 ton geneesmiddelresten in het milieu terechtkomen. Om in apotheken een praktische en milieubewuste oplossing te bieden, is jaren geleden de Teva Retourbox ontwikkeld.

Oplossing

De Teva Retourbox is ontwikkeld voor de inzameling van restmedicatie en lege doordrukstrips. De box staat bij de apotheek en maakt het voor patiënten makkelijk om ongebruikte geneesmiddelen en lege blisterverpakkingen in te leveren.

Het ingezamelde medicijnafval wordt op een verantwoorde wijze verwerkt en de verpakkingen worden apart ingezameld, waardoor de mogelijkheden voor recycling worden verbeterd. Blisters moeten hiervoor wel helemaal leeg zijn, wat een uitdaging blijft. De Teva Retourbox kwam tot stand dankzij de medewerking van het Instituut voor Verantwoord

Medicijngebruik, MediSchoon, Renewi, KNMP, RIVM, vele apothekers, ketens en groothandels.

Meer informatie:

[Teva Retourbox](#)

Inzamelen en
monitoren

Inzamelen en monitoren

Voorbeeld: LCB Regio Deal

Oplossing

De Logistics Community Brabant (LCB) is in het kader van de zogenaamde Regio Deal Retouren begonnen met enerzijds het verhogen van de bewustwording hoe er moet worden ingeleverd. Anderzijds is LCB betrokken bij het verzamelen van ongebruikte, geretourneerde extramurale medicatie.

De geneesmiddelen werden gesorteerd, en gecontroleerd onder toezicht van een apotheekteam op houdbaarheidsdatum en vervolgens, in samenwerking met de partner Rode Kruis, gestuurd naar onder andere projecten in Suriname en Sierra Leone. Veiligheid staat hierbij voorop. Op advies van IGJ is dit project opgeschort in afwachting van een farmaceutische groothandelsvergunning. Tot het moment dat er een vergunning is ligt de focus nu op onder andere ongebruikte, geretourneerde incontinentie- en verbandartikelen.

Deze producten worden opgehaald bij zorginstellingen en particulieren, en beoordeeld en vervolgens ge-

plaatst op het [LCB Zorgplein](#); dit is een nieuwe virtuele marktplaats die vraag en aanbod koppelt. Zorginstellingen maar ook particulieren kunnen via het Zorgplein producten tegen sterk gereduceerd tarief kopen.

Bewustwording

In samenwerking met het Brabants Kernteam Medicijnresten uit Water, organiseert LCB tevens bewustwordingscampagnes in Brabant #Brengeonsterug. Rik Retour zal in Brabant het herkenbare figuur worden als herinnering dat overgebleven medicijnen geretourneerd moeten worden naar de apotheek of milieustraat. Campagnemateriaal is beschikbaar voor iedereen die er gebruik van wil maken en op te vragen bij LCB.

Meer informatie:

[LCB Zorglogistiek / RTL Transportwereld](#)

[Carecycle V4](#)

[LCB webinar zorglogistiek 30-09-2020](#)

Inzamelen en
monitoren

#BRENGONSTERUG

BRENG ONS HIER TERUG!

NIET IN DE GOOTSTEEN

WE DENKEN AAN LATER EN HOUDEN SCHOON WATER

Elk jaar komt er tenminste 190.000 kilo aan medicijnresten in het oppervlaktewater terecht. Dat is slecht voor het waterleven en lastig voor de zuivering van drinkwater. Help mee ons water schoon en gezond te houden. Breng alle medicijnen die je niet meer gebruikt terug naar de apotheek of milieustraat. Samen denken wij aan later!

BRENGONSTERUG.NU

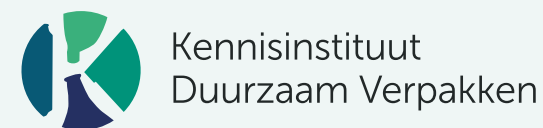
Brabants Kernteam Water, Rode Kruis, LCB, etc.

Colofon

Copyright © 2022 Coalitie Duurzame Farmacie

Deze inspiratiegids is ontwikkeld door de Coalitie Duurzame Farmacie, een samenwerkingsverband tussen de Vereniging Innovatieve Geneesmiddelen, BOGIN, Nephopharm en KNMP.

Deze uitgave is mede tot stand gekomen dankzij een bijdrage van het Kennisinstituut Duurzaam Verpakken (KIDV).

Kennisinstituut
Duurzaam Verpakken

Auteur

Brigit van Soest - Segers, programmamanager Coalitie Duurzame Farmacie

Jaar van uitgave

2022

In samenwerking met de ketenbrede [projectteam Verspil geen Pil](#) en ondersteuning van Siem Haffmans en Jos Vlugter, [Partner for Innovations](#), Hedy Luchtmeyer, Makingstories en Charlotte Bekker, onderzoeker Radboudumc..

Vormgeving:

[Studio Dam](#)

Voor vragen of nieuwe tips/ideeën om op te nemen in deze inspiratiegids, mail naar info@duurzamefarmacie.nl

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar worden gemaakt door middel van druk, fotokopie, geluidsband, elektronisch of op welke wijze dan ook, zonder schriftelijke toestemming van de uitgever.